

Aleksi Mainio

”Korkea peli” – Vadim Björkelund suojelupoliisin, KGB:n ja CIA:n agenttina 1944–1959

ABSTRAKTI / ABSTRACT

Suojelupoliisi tutki yöpakkaskriisin päivinä emigrantti Vadim Björkelundin suurta, poikkeuksellisen monibaaraista vakoilujuttua. Selväksi tuli, että maanpetoksellinen toiminta oli saanut alkunsa pian jatkosodan jälkeen, mutta tuomiota siitä ei koskaan annettu. Miksi syytetty ei nostettu? Mitä tapaus kertoo vuosien 1944–1959 Suomesta? Venäläisemigranttien ja eri maiden tiedustelu-upseerien ristikkäistä maailmaa on tutkittu melko hyvin vuosien 1917–1939 osalta, mutta myöhempi tilanne on monessa suhteessa tuntematon. Artikkelissa päähuomio kiinnittyy vuosien 1944–47, 1953 ja 1958–59 taitekohtiin. Ensimmäinen avaa portit Neuvostoliiton tiedustelulle, toinen nostaa Suomen vastavakoilun näkyvämmin esiin ja kolmas mullistaa vielä kerran eri tiedustelu- ja turvallisuuspalveluiden valtasuhteet. Lähdepoija rakentuu erityisesti Suojelupoliisin arkiston ja sen agenttitietoja paljastavien, sensuroimattomien osien varaan.

In 1958, the Finnish security police discovered a major espionage case related to a Russian emigrant Vadim Björkelund. It became clear that Björkelund, a Finnish citizen, had worked as an agent for the KGB since the beginning of 1945. However, he was never charged with espionage. How is this possible, since evidence for a treason case was indisputable? And what does this reveal about Finland's international position and relations with the Soviet Union? Connections of Russian emigrants to the security and intelligence services during 1917–1939 have been studied quite a lot, but the years after that are largely unknown. This article focuses on the years 1944–47, 1953 and 1958–59, that are all turning points in the Finnish-Soviet relations, as changes in relations during these years also greatly affected Björkelund's role as a traitor and eventually dictated his destiny. Materials of the archives of the Finnish Security Police serve as main sources of this article.

Kylmä sota, tiedustelu, vakoilu, Vadim Björkelund, Boris Björkelund, suojelupoliisi, KGB, GRU, CIA, emigrantti, Pjotr Sokolov, Boris Tšetveruhin, Leinon vangit, valvontakomissio, suojasää, yöpakkaset

Aleksi Mainio, Helsingin yliopisto, aleksi.mainio@helsinki.fi

”Oli muodostumassa korkea peli”, Tehtaankadun tiedustelu-upseeri Ivan Šiškin teroitti agentti ”Lundille” eli Vadim Björkelundille. Nuoren miehen tehtävänä oli soluttautua Suojelupoliisiin ja johdattaa Suomen turvallisuuspoliisia harhaan. Mutta kuka tämä salaiseksi asiamieheksi palkattu venäläisen emigranttiperheen jälkeläinen oli? Ja mistä keväällä 1954 Helsingissä käynnistyneessä ja vuosia jatkuneessa ”kolmoisagenttipelissä” oli kyse?¹ Kimmo Rentola on käsitellyt tapausta teoksessaan *Niin kylmää että polttaa*. Alaotsikkonsa mukaisesti se perkaa suomalaiskommunistien, Urho Kekkosen ja Kremlin toimintaa vuosien 1947–1958 Suomessa. Kirja on ansioiltaan ohittamaton, mutta aina pieniä katvealueitakin löytyy. Erityisesti venäläisemigrantit ja heidän poliittiset pyrkimyksensä jäävät sivuosaan.² Tämä on Vadim Björkelundin jutun kannalta huomionarvoista, sillä siinä emigrantit ja heidän maanalainen aktivisminsa ovat avainasemassa. Kun tapaus asetetaan osaksi antibolševististen liikkeiden pitkää historiaa, paljastuu uusia puolia: kyse ei ole enää vain Suojelupoliisin arkistosta esiin nostetusta kuriositeetista vaan Suomen ja Neuvostoliiton valtiollisia suhteita yllättävästi avaavasta kurkistusaukosta. Esimerkiksi niin sanottujen ”Leinon vankien” pidätykset ja luovutukset eivät hahmotu lainkaan niin sattumanvaraisina kuin aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa.

Aikakauden ylivoimaisesti monihaaraisin vakoilujuttu³ avaa näkymän emigranttiaktivistien ja tiedustelu-upseerien todellisuuteen. Tätä maanalaista vastarintamaailmaa on tutkittu melko hyvin vuosien 1917–1939 osalta – muun muassa väitöskirjani *Näkymätön sota* syventyy aihepiiriin – mutta vuoden 1944 jälkeinen tilanne on pitkälti tuntematon.⁴ 1940-, 50- ja 60-lukujen Suomen emigranttistoriaa ja sen yhteyksiä tiedustelumailmaan on käsitellyt lähinnä Eleonora Joffe: kapteeni Kirill Puškarjovin elämäkerta on valaiseva pioneerityö.⁵ Kansainvälinen tutkimuskirjallisuus todistaa kerta kerran jälkeen, että Euroopassa, Amerikassa, Aasiassa ja Australiassa emigrantteja käytettiin ideologisen kamppailun aseina sekä kuvainnollisesti että konkreettisesti. Emigranttipelissä idän ja lännen tiedustelupalveluita yhdisti ainakin yksi asia: kaikki pyrkivät värväämään venäläisiä – samoin kuin esimerkiksi inkeriläisiä, balttilaisia ja ukrainalaisia – emigrantteja salaisiksi asiamiehikseen.⁶

Emigranttiaktivismin historia on hyvä aloittaa Venäjän vuoden 1917 mullistuksista: jopa miljoonia Venäjän keisarikunnan asukkaita pakeni bolševikkien valtapiiristä. Suomen maantieteellinen asema Pietarin metropolin naapurissa merkitsi sitä, että maasta tuli yksi pakolaisten tärkeimmistä kauttakulkureiteistä: arviolta jopa muutamia satoja tuhansia Venäjän emigrantteja poistui punaiselta Venäjältä Kannaksella virtaavan Raja- tai venäläisittäin Siestarjoen yli. Suuri osa pakolaisista jatkoi matkaansa Keski-Euroopan metropoleihin ja emigranttikeskuksiin, mutta kymmenet tuhannet jäivät pysyvämmiin Suomeen, erityisesti Viipurin lääniin ja Helsinkiin.⁷ Enemmistö pakolaisista ei ollut valmis tunnustamaan neuvostovaltaa. Poliittista aktivismia syntyi lukuisten lippujen alle, mutta yhteistä useille oli tiukka antibolševismi: Neuvostoliitto tahdottiin kaataa poliittisen propagandan, vakoilun ja aseellisen toiminnan, jopa suoranaisten terrorismin keinoin. Viimeistään 1920-luvun lopulla alkoi kuitenkin olla ilmeistä, etteivät emigranttien tiedustelu- ja taistelujärjestöt kyenneet kaatamaan Moskovan valtakeskusta. Neuvostoliiton johdossa ja turvallisuuskoneistossa ”valkoemigranttien” ja lännen tiedustelupalveluiden yhteisjuonia yhtäältä pelättiin hysteerisesti ja toisaalta hyödynnettiin kyynisesti. Valkoemigranttien todelliset ja keksityt ”tühutyöt” ja ”salaliitot” tarjosivat verukkeen koville kurin ja järjestyksen kampanjoille ja jopa Josif Stalinin suuren terrorin 1937–38 puhdistuksille.

Suomi oli monta kertaa myrskynsilmissä: Neuvostoliitossa ei jäänyt huomaamatta, että emigranttien taistelujärjestöt toimivat aktiivisesti maassa. Moskovan propagandassa Suomea soimattiin kekseliäästi jopa ”terroristien pesäksi”. Jatkosodan jälkeen syksyllä 1944 puheelle oli aiempaa vähemmän perusteita. Useimmat Suomessa vielä vaikuttaneet emigranttiaktivistit pakenivat Ruotsiin ja

muualle Länsi-Eurooppaan. Vaikkei todellista uhkaa enää ollut, Neuvostoliiton vastavakoilu pyrki nitistämään arkkivihollisensa ja käytti merkittäviä resursseja Suomen emigranttiyhteisön soluttamiseen ja nujertamiseen.⁸ Vadim Björkelundin tapaus on esimerkki tästä kamppailusta. Se valottaa konkreettisesti, miten neuvostotiedustelu toimi emigranttiliikkeitä ja muita vihollisiksi määriteltyjä voimia vastaan. Artikkelissa on useita esimerkkejä siitä, miten maan henkistä haltuunottoa yritettiin toteuttaa vakoilumaailman piirissä: nujertamalla emigrantit ja heidän aktivisminsa näytettiin konkreettisesti kaapin paikkaa myös suomalaisille. Neuvostoliitto pääsi rakentamaan vakoojaverkostojaan vuosien 1944–47 tilanteessa, jossa Suomen oma turvallisuuskoneisto oli päivä päivältä enemmän polvillaan.

Tarkastelujakso osuu vuosiin 1944–1959. Aikajänne on pitkä, mutta artikkelissa käy ilmeiseksi, että avainjaksot voidaan sijoittaa vuosien 1944–47, 1953 ja 1958–59 taitekohtiin. Ensimmäinen avaa portit Neuvostoliiton tiedustelulle, toinen nostaa vuonna 1949 perustetun Suojelupoliisin (Supo) näkyvämmiin näyttämölle ja kolmas mullistaa vielä kerran tiedustelu- ja turvallisuuspalveluiden valtasuhteet. Samat taitekohdat voidaan löytää myös muusta aikakautta käsittelevästä tutkimuskirjallisuudesta, kuten Juha Pohjosen väitöskirjasta *Maanpetturin tie*.⁹ Pohjonen on perannut tarkasti läpi aikakauden maanpetostuomiot, mutta Vadimin tapaus ei ole osunut siihen haarukkaan. Syynä ei ole se, etteikö Vadim olisi kiistatta syylistynyt maanpetokselliseen toimintaan vaan se, ettei häntä koskaan tuomittu. Miksi Vadim vältti rikosoikeudellisen rangaistuksen? Liittyykö vastaus syksyn 1958 yöpakkaskriisin jälkeiseen poliittiseen tilanteeseen?

Artikkeli pohjaa Suojelupoliisin arkistossa vähän sattumaltakin säilyneisiin aineistoihin. Asiakirjoista selviää Suojelupoliisin agentin eli Vadimin henkilöllisyys, mikä on poikkeuksellista. Yleensä tiedot agentista on pyritty salaamaan, hämärtämään tai hävittämään tiedustelu- ja turvallisuuspalveluiden arkistoista. Suojelupoliisin ja sen edeltäjien arkistot eivät ole tässä suhteessa poikkeus. Vadimia koskevat tiedot ovat pitkälti sensuroimattomia, koska tapaus oli täynnä yllättäviä käännteitä. Askel askeleelta kävi ilmeisemmäksi, ettei mikään ollut sitä, miltä aluksi näytti. Sitä mukaa kun roolit ja tulkinnat vaihtuivat, tapauksen asiakirjoissa alkoivat pilkistää niin nimet kuin arkaluontoisimmat lähteetkin. Havainto ei ole epäolennainen, vaan sillä on yleisempääkin merkitystä: sattumat ja ylipäänsä yllättävät käännteet voidaan laskea tiedusteluhistorian tutkijan tärkeimpiin ystäviin, sellaisiin, joita kannattaa etsiä aktiivisesti ja pitää tärkeänä metodina.

Mitä työssä käytettyihin Suojelupoliisin lähteisiin muuten tulee, ne ovat luonteeltaan hyvin tyypillisiä turvallisuuspalvelun papereita: mukana on lähinnä kuulustelupöytäkirjoja, seurantaraportteja ja takavarikoituja kirjeitä. Dokumentit avaavat rajatun, Suojelupoliisin oman näkökulman tapahtumiin, mikä alleviivaa lähdekritiikin ja ylipäänsä taustoittamisen tärkeyttä. Aivan ilmeiseltä vaikuttaa, että asiakirjat luovat tapahtumista jälkiviisaan, liian hallitun vaikutelman. Todellisuudessa Suojelupoliisin virkailijat yllättyivät monta kertaa sellaisella tavalla, jota he eivät omassa tutkinta-aineistossaan halunneet painottaa. Epäilemättä tapahtumat näyttäisivät erilaisilta myös KGB:n tai CIA:n arkistotietojen pohjalta. Tulkinnanvaraisuus on totta kai aina haaste historiantutkimukselle, mutta tiedusteluarkistojen ongelmallisuutta ei ole syytä ylikorostaa: se on historiallisten aineistojen kanssa enemmän sääntö kuin poikkeus. Rentola on käsitellyt tapausta pitkälti samojen Suojelupoliisin aineistojen kautta, mutta omassa tulkinnassani korostuu – emigranttinäkökulman lisäksi – enemmän varsinkin se, ettei tapaus ollut viimeistä piirtoa myöten kenenkään, ei ainakaan Suojelupoliisin hallinnassa.

Isä ja poika

Elettiin syksyn puolta. Puoli vuotta aiemmin maaliskuun 5. päivänä 1953 diktaattori Josif Stalin oli kuollut. Neuvostoliitto oli muutoksen kourissa, muttei ollut selvää minkälaisen. Valtakamppailu oli vielä käynnissä: vaikka salaisen poliisin pelätty keulakuva Lavrenti Berija oli syrjäytetty, häntä ei ollut tuomittu eikä teloitettu. Muutoksen tuulia yrittivät aistia myös Suomen viranomaiset. Helsingin Ratakadulla Suojelupoliisin päämajassa pohdittiin, voitaisiinko uudessa tilanteessa puuttua tiukemmin neuvostotiedustelun toimintaan, vetää sellaisia rajoja, joiden asettaminen oli aiemmin ollut poliittisesti vaikeaa, jos ei mahdotonta. Voitaisiinko nyt soveltaa arkaluontoisia metodeja, sellaisia agenttipelejä, jotka Stalinin valtakaudella oli koettu usein liian vaarallisiksi?¹⁰

Suojelupoliisin ylietsivä Aaro Paavola oli uuden ajan hermoilla. Hänelle oli selvää, että turvallisuuspoliisilla piti olla silmiä ja korvia eri puolilla yhteiskuntaa, mutta sopivia avustajia ei ollut helppo löytää. Kun Paavola oli kevättälvella 1954 yhteydessä hyvän päivän tuttuunsa, varusmiesaikana tapaamaansa Vadim Björkelundiin, venäläisen emigranttivesan suhdeverkostot tekivät vaikutuksen. Niiden kautta pystyi tarkkailemaan piirejä, joita oli muuten vaikea seurata. Rajahuolinta Oy:n virkailija oli paitsi työnsä myös teatteriharrastuksensa vuoksi kosketuksissa ”virallisissa tehtävissä toimivien neuvostovenäläisten henkilöiden kanssa”. Paavola pyysi Björkelundia olemaan valppaana ja vihjaamaan epäilyttävästä, vakoiluun viittaavasta käytöksestä. Diplomaattien ja heidän lähipiirissään viihtyvien venäläisemigranttien joukossa oli Suomelle vaarallisia ”tiedustelutoimintaa harjoittavia henkilöitä”, Paavola teroitti. Turvallisuuspoliisin näkökulmasta Vadim Björkelundin tausta oli mitä kiintoisin. Paavola ja muut Ratakadun vastavakoilumiehet olivat saaneet todistaa monta kertaa, miten häpeilemättömästi neuvostotiedustelu haki avustajia juuri venäläisemigranttien ja heidän jälkeläistensä piiristä. Vadimin tapaiset, kahden kulttuurin rajalla tasapainoilevat hahmot tavattiin nähdä potentiaalisina agentteina ja tiedottajina.¹¹

Vadim syntyi kesäkuun 19. päivänä 1928 Helsingissä aviolapsena. Perhe eli jokseenkin epäsovinnaisesti, mutta kasvatusopeissa suosittiin perinteitä, sillä isä Boris Björkelund¹² ja äiti Maria¹³ kasvattivat poikansa venäläisyhteisön ja Helsingin yksityisen kreikkalaiskatolisen seurakunnan jäseneksi. Boris-isä oli Venäjän keisarillisen laivaston kasvatti ja taustaltaan suomenruotsalainen, mutta jo 7-vuotiaana Kirkkonummelta vanhempien matkassa Pietariin muuttanut ja pitkälti venäläistynyt meriupseeri. Boris oli paennut Suomeen Venäjän vallankumouksellisina vuosina sekavassa tilanteessa, jossa hänen vaimonsa Maria ja vuonna 1918 syntynyt tyttärensä olivat joutuneet jäämään Pietariin. Maria oli ollut epätoivoinen ja itsetuhoinen tyttölapsen kuoltua vain kolmen vuoden iässä, mutta Boris oli onnistunut pelastamaan vaimonsa Suomeen.¹⁴

Boris oli kotiutunut vaimoaan paremmin Suomeen. 1920-luvun alussa Boris työskenteli ”diplomaattikuriirina Suomen ulkoasiainhallinnon palveluksessa”. Virallisen version mukaan hän kuljetti diplomaattipostia Suomesta Pietariin ja takaisin, mutta todellisuudessa hän teki tärkeimmät palveluksensa vakoojana Suomen yleisesikunnan (YE) tiedustelulle ja vastavallankumouksen nimiin vannoneille venäläisille emigranttiaktivisteille.¹⁵ Venäjän sisällissodan vuosien jälkisaatossa Boriksen tiedoille ja taidoille oli kysyntää: hänet palkattiin YE:n virkailijaksi, ammattitiedustelijaksi. Boris laskettiin Suomen yleisesikunnan tärkeimpiin emigranttiavustajiin, sellaisiin, joiden suhdeverkostot ulottuivat laajalle ja syvälle Suomen ja muunkin Euroopan pakolaisyhteisöä. 1930-luvun mittaan Boriksen suhde sotilastiedusteluun alkoi etäännyä vaan ei päässyt katkeamaan missään vaiheessa.¹⁶

Boris noteerattiin isoin kirjaimin myös vastapuolen papereissa. Neuvostolähetystön tiedustelu-upseerit osasivat nimetä hänet ”vaaralliseksi antibolševikiksi” ja ”valkoemigrantiksi”, jolla oli tiiviit

yhteydet Suomen sotilastiedusteluun. Boris – ja hänen perheensä – tottuivat olemaan Neuvostoliiton silmätikkuina, mutta paljon pahempaakin oli tulossa. Huhtikuussa 1945 Boris listattiin ”sisäministeri Yrjö Leinon vankeihin”. Valtiollinen Poliisi (Valpo) pidatti keskellä yötä 20 henkilöä, joista monilla oli emigranttitausta. Vangit luovutettiin aamun sarastaessa neuvostoviranomaisille ja lennätettiin Malmilta Leningradin kautta Moskovaan.¹⁷ Emigranttipolitiikka ja isän kohtalo eivät voineet olla leimaamatta Vadimin lapsuutta ja nuoruutta. Uutistodellisuus oli pullollaan vastavallankumouksellisten voimien juonia ja skandaaleita, sellaisiakin, jotka tulivat iholle perheen aivan arkisessa elämässä. Isän venäläiset upseeritoverit jaksoivat puhua loputtomiin keisarillisesta Venäjästä ja sen menneistä loiston päivistä. Katkeruus punaisia vallankumouksellisia kohtaan oli käsinkosketeltavaa.

Vadim oli muuttanut 1930-luvun alussa äitinsä matkassa Terijoen Kellomäelle. Isä jäi töiden takia Helsinkiin ja vieraili vain aika ajoin rajan pinnassa. Vanhempien ero astui voimaan vuonna 1933, minkä jälkeen isä Boris meni uusiin naimisiin Irina von Raubachin kanssa ja muutti omakotitaloon Vihdin Otalammille. Myös äiti Maria löysi uuden kumppanin, puuseppänä itsensä elättäneen Aleksei Krjukovin. Kellomäellä kotikielenä säilyi venäjä, sillä sekä Maria että Aleksei puhuivat surkeasti suomea. Perheen ainoa lapsi aloitti koulut Kellomäellä, mutta vuonna 1937 he päättivät palata Helsinkiin. Pääkaupungissa Vadim jatkoi koulua hollantilaisnunnien pitämässä suomenkielisessä koulussa. Vuonna 1939 tuli ajankohtaiseksi vaihtaa opinahjoa: luvut jatkuivat keskinkertaisella menestyksellä Kaisaniemen alakoulun III luokalla.¹⁸ Vadim liittyi paitsi venäläiseen partio-osastoon ”Helsingin Polunlöytäjiin” niin myös Helsingin suojeluskunnan konekiväärikomppanian poikaosastoon. Jatkosodan alusta aina syksyyn 1943 saakka hän työskenteli lähettinä Helsingin laiva-aseamalla. Vadim pyrki ja pääsi Helsingin yksityiseen suomalaiseen lyseoon, mutta kohta hänen piti lähteä pommituksia karkuun. Opinnot Kuopion lyseossa loppuivat lyhyeen, koska Vadimin veri veti takaisin Helsinkiin ja laivastoasemalle. Isä olisi halunnut pitää Vadimin koulunpenkillä ja teki sen myös kovasanaisesti selväksi. Vadim piti päänsä ja muutti äitinsä luokse Jääkärintie 5:een.

Marraskuussa 1944 vain 16-vuotias poika haki ja pääsi ulkoministeriöön väliaikaiseksi tulkiksi. Työtehtävät, kuten Liittoutuneiden valvontakomission venäläisvirkailijoiden matkatulkkina toimiminen, olivat kutkuttavia, mutta Vadimin katkeraksi pettymykseksi ne loppuivat kuin seinään. Nuorukainen sai potkut, koska hänen väitettiin puhuneen liian hölösuisesti Neuvostoliiton edustajille. Vadim eli levotonta, alkoholilla terästyttävää nuoren miehen elämää sortumatta kuitenkaan muutamaa ”häiriöjuopumusta” suurempiin rikoksiin. Varusmiespalveluksesta hän kotiutui vänrikkinä. Työmarkkinoilla emigrantilla oli yksi valttikortti: venäjän kielen taito. Kesällä 1946 Vadim palkattiin Sotevaan eli Sotakorvausteollisuuden valtuuskuntaan, jossa hän palveli peräti kuusi vuotta. Muutakin työkokemusta kertyi ansioluetteloon.¹⁹

Vadim palaa asiaan

Suojelupoliisin ylietsivä Aaro Paavola sai toukokuun 11. päivänä 1954 pitkään toivomansa yhteydenoton. Vadim palasi asiaan kertoen alkaneen tapahtua kummia: Neuvostoliiton Helsingin suurlähetystön III lähetystösihteeri Ivan Aleksandrovitš Šiškin oli yllättäen tuppautunut seuraan. Oman versionsa mukaan Vadim ei ollut säikkynyt Šiškinin läpinäkyvää aloitetta vaan oli antanut neuvostoliittolaiselle puhelinnumeronsa yksityisempää tapaamista silmällä pitäen. Juttu oli saanut alkunsa Malminkatu 14:ssä sijaitsevassa ”täkäläisessä venäläisessä teatterissa”. Vadimia – entisenä harrasteteatterilaisena – oli pyydetty vierailevaksi näyttelijäksi neuvostonäytelmään, jonka tapahtumat sijoittuivat kylmän sodan jakamaan Saksaan. Lavalla amerikkalaiset oli esitetty ”kaikkea muuta kuin

imartelevassa sävyssä”, minkä innostamana myös neuvostolähetystön väki oli löytänyt paikan päälle sekä harjoituksiin että varsinaisiin esityksiin. Brittiläistä lentoupseeria esittänyt Vadim oli joutunut tekemisiin vieraiden kanssa, ja Šiškin oli osoittautunut tuttavallisimmaksi.²⁰

Lähetystösihteeri Šiškin oli Vadimin mukaan punninnut sanansa tarkkaan. Hän oli jopa vihjannut Neuvostoliittoon kaapatusta Boris-isästä siinä sävyssä, että tarkempaakin tietoa saattaisi olla tarjolla. Sellaiset puheet olivat osuneet herkkään kohtaan, sillä Vadimin perheessä ei ollut kuultu Boriksesta pihautakaan pitkään aikaan. Viimeinen elonmerkki oli saatu vuosia aiemmin: kortissa isä oli kertonut saaneensa 10 vuoden tuomion.²¹ Vielä tässä vaiheessa Šiškin ei ollut paljastanut paljoakaan itsestään. Tummaverinen, hyväryhtinen ja sangattomia silmälaseja käyttänyt mies oli sanonut syntyneensä vuonna 1914 ja puhuvansa myös englantia. Hän oli pukeutunut länsimaiseen tyyliin ruskeaan, valkoraitaiseen pukuun ja punaruskeisiin puolikenkiin.

Vadim selitti puhelimen pirisseen pitkänperjantain aattona huhtikuun 15. päivänä. Šiškin oli ehdottanut tapaamista vielä samalle päivälle kello 18 Hämeentien ja Helsinginkadun kulmaan. Vakoilun oppikirjojen mukaisesti tapaamisessa oli sovittu vain uusi tapaaminen: lähetystösihteeri oli pyytänyt Vadimia tulemaan myöhemmin luokseen. Osoitteessa Eerikinkatu 18 B 16 sijainnut asunto oli hyvin kalustettu eikä tarjoiluissakaan ollut vikaa: pöytä oli notkunut ”ruuan, hedelmien ja votkan rasittamana”. Šiškinin rouva oli tarjoillut kuin palvelijatar suolaista ja makeaa – sekä vodkaa, jota venäläiseen tapaan oli juotu vesilaseista ”Pohjanmaan kautta”.²²

Ylietsivä Paavola oli heti kartalla. Hän tiesi Šiškinin, Suojelupoliisin papereissa ”Kävyn”, diplomaattipeitteellä toimivaksi salaisen palvelun mieheksi. Kyse oli juuri sellaisesta Helsingissä toimivasta tiedustelu-upseerista, jollaisen lähelle Suojelupoliisi oli tahtonut ujuttaa omia tiedottajiaan. Ensimmäinen askel kaksoisagenttipelissä oli se, että Paavola sitoi Vadimin mukaan juoneen. Se ei ollut vaikeaa. Emigranttinuorukainen vaikutti innostuneelta tehtävästä, joka teki hänestä Ratakadun agentti ”Börje Lehdon”. Seuraavina vuosina Paavola ”oli jatkuvasti yhteydessä Björkelundiin” ja maksoi hänelle ”aiheutuneista kustannuksista vähäisiä korvauksia”, myöhemmin kirjoitetussa Suojelupoliisin selvityksessä tiivistettiin.²³

Paavola päivysti keskiviikkona 23. kesäkuuta Suojelupoliisin virastotalolla, kun ”Börje Lehto” soitti. Agentti oli kiihtyneessä mielentilassa ja tahtoi tulla tapaamaan ”hoitajaansa”. Vadim saapui Ratakadulle kello kahdeksan aikoihin ja kertoi viettäneensä alkuiltaa kotonaan lueskellen. Noin seitsemän aikoihin hän oli kuullut postiluukkunsa kolahtavan, muttei ollut kiinnittänyt asiaan suurempaa huomiota ennen kuin oli huomannut Šiškinin kiiruhtavan kadulla. Postiluukusta oli pudotettu venäjänkielinen kirje:

Vadim Borisovitš,

jostakin syystä emme ole pitempään aikaan rasvanneet asioitamme. Jos sinulla ei ole mitään sitä vastaan, niin tavataan perjantaina 25. päivänä kesäkuuta – –. Samalla otan mukaan [teatteriohjaaja Konstantin] Stanislavskia-koskevan kirjan. Ystävällisellä tervehdyksellä.²⁴

Perjantaina kello 17.30 Vadimin ovikello soi Kauppiaankatu 9:ssä Katajanokalla: oven takana oli odotettu vieras. Aluksi puheena olivat venäläisen teatterin juorut ja päivänpolitiikan uutiset. Šiškin tahtoi tehdä selväksi, että Urho Kekkosesta tulisi Suomen uusi presidentti, joka tulisi tekemään suuria palveluksia Suomen ja Neuvostoliiton suhteille ja kaupalle.

Alkoholin siivittämänä päästiin salaisen tapaamisen varsinaiseen asiaan: Šiškin oli hyvin kiinnostunut Vadimin kummisedästä, Helsingistä Tukholmaan vuonna 1944 paenneesta Boris Tšetveruhinista. Tämä ei ollut yllätys. Tšetveruhin lukeutui 1920- ja 30-lukujen Suomen tunnetuimpiin

valkoisiin emigranttivakoojiin ja tietokeinottelijoihin, jollaisia useat länsivaltojen tiedustelupalvelut olivat tottuneet käyttämään.²⁵ Vadim kertoi Tšetveruhinin vaikuttavan Tukholmassa, mikä ei ollut uutinen Šiškinille. Tšetveruhin oli ”Ruotsissa olevien venäläisten emigranttien johtohenkilö”, joka liittolaistensa kanssa teki ”vaarallista Neuvostoliiton vastaista työtä”, KGB:n upseeri selitti. Šiškin toivoi, että Vadim voisi kantaa kortensa kekoon. Hänen tuli ryhtyä Neuvostoliiton vakoojaksi ja matkustaa Tukholmaan ottamaan selvää emigranttien salaisista hankkeista. Taustansa ja kummisetänsä ansiosta Vadim pääsisi helposti hyvään alkuun, Šiškin kannusti ja antoi ymmärtää, että tehtävässä onnistuminen saattaisi hyvinkin auttaa kadonneen isän asiaa.²⁶

Tšetveruhin ei ollut ainoa Helsingistä Tukholmaan ”luikkinut” ammattivakooja. Šiškin nosti esiin myös Pjotr Sokolovin alias ”Sontaagin” nimen. Nimekäs emigrantti oli ollut monessa mukana 1920-, 30- ja 40-lukujen Suomessa: hän oli johtanut useampaakin valkoisten pakolaisaktivistien taistelujärjestöä ja lukeutunut Ison-Britannian salaisen palvelun *Secret Intelligence Servicen* agentteihin sekä Suojelupoliisin edeltäjän Valtiollisen Poliisin tiedottajiin. Sotavuosina Sokolov oli tehnyt monipuolisen uran Suomen propagandan palveluksessa: venäjänkielisten ohjelmien kuuluttajan ääni tunnistettiin emigranttipiireissä laajasti. Sodan jälkeen Sokolovin nimi oli ollut ”Leinon vankien listalla”, mutta neuvostotiedustelun vainukoirat eivät olleet löytäneet häntä.²⁷

”Vanhan kaartin” ohella Vadimin tuli ottaa selvää niistä nuoremmista emigranttiaktivisteista, jotka ”nykyään hoitivat NL:n vastaista toimintaa”. Niin ikään oli tärkeää paljastaa, kuka Suomessa otti vastaan Ruotsissa painetut kielletyt emigranttilehdet. Tehtävä ei tietenkään ollut riskitön, mutta jos Vadim ”joskus joutuisi kiipeliin”, hänet otettaisiin ”kyllä NL:oon turvaan”. Luonnollisesti myönnettäisiin myös yhä uusia salaisia kunniamerkkejä ja upseerin ”nappeja”.²⁸ Šiškin halusi toimia pitkäjänteisesti ja kasvattaa Vadimista uskottavan agentin. Ei ollut sopivaa, että salaisen asiamiehen asunto oli ”läävä”. Hoitaja kannusti Vadimia remontoimaan asuntonsa Tehtaankadun lähetystön piikkiin. Myös ulkonäköä oli tärkeää kohentaa: vaikka Vadim oli ”edustavan näköinen mies”, kaikki ei ollut kunnossa. Šiškin määräsi salaisen asiamiehensä pitämään itsestään parempaa huolta, vähentämään ryyppäämistä ja teettämään puuttuvat hampaat suuhunsa. Lisäksi Šiškin komensi, että Vadimin piti ehdottomasti etsiä vaimoksi ”jokin rikkaan teollisuuspampun tytär” ja saada hänen siivellään korkeampi yhteiskunnallinen asema.²⁹

Romeo etsii Juliaa

Agentti ”Börje Lehto” palasi Ratakadulle heinäkuun lopulla. Hän oli tehnyt kaksi matkaa Tukholmaan, mutta ne olivat olleet pienoisia mahalaskuja: Tšetveruhin oli jäänyt tavoittamatta. Oli selvinnyt, ettei kummisetä ollutkaan Tukholman kivikaupungissa vaan viettämässä kesää jossakin Tukholman lähistöllä tai Göteborgissa. Pettynyt Vadim oli kuljeskellut kaupungilla toimeettomana, kun hän oli kohdannut jotakin kiinnostavaa: Vadimin entinen partiojohtaja Voldemar (Vladimir) Granberg oli sattunut vastaan. Tämä Pihkovassa syntynyt tsaarinupseeri oli asettunut pakolaisena Tukholmaan, koska ei tunnettuna valkoemigranttina ja Neuvostoliiton vihollisena ollut uskaltanut jäädä Suomeen syksyllä 1944.³⁰ Granberg oli kertonut, ettei emigranttiaktivisteilla ollut Tukholmassa varsinaista klubia, mutta kylläkin salainen kokoushuoneisto. Vadimille oli jäänyt epäselväksi, mitä ”Granberg nykyisin puuhaili” ja missä asui, mutta työpaikka kuului olevan Sotamuseolla.

Šiškin joutui tyytymään tiedonmurusiin paremman puutteessa ja vieläpä maksamaan niistä rahalla ja konjakilla. Hän oli määrännyt agenttinsa kirjoittamaan seikkaperäiset matkaraportit ja virittelemään yhteyksiä myös uusiin suuntiin. Tähtäimeen piti saada erityisesti Neuvostoliiton

arkkiviholliset eli SDP:n asevelisocialistit: Vadimin oli yritettävä lähestyä paitsi puolueen aktiiveja myös reserviupseereita, jollainen Vadim itsekin vänrikkinä oli.³¹ Vadim laati myös vakoilusuunnitelman länsimaitten salaisen toiminnan paljastamiseksi. Ideana oli, että Vadim soluttautuisi eri järjestöihin ja voitaisi neuvostovastaisten voimien ”koko luottamuksen”. Emigranttinueorukainen oli kuin tehty hommaan, Šiškin laskeskeli: Vadim ei ollut kommunisti, ja isän kohtalo antoi hänelle ”marttyyrin sädekehää”. Etu oli sekin, että nuori mies kuului jo valmiiksi ”SDP:n keskusteluseuraan” ja ”Reserviupseeriliiton Helsingin Kerhoon”. Jatkossa pitäisi liittyä *Finnish British Society*n ja *Suomi–Amerikka-yhdistyksen* jäseneksi.³²

Kun Šiškin vieraili Vadimin asunnolla eri aikoina, ylietsivä Paavola oli monta kertaa ”samanaikaisesti varjostamassa”. Vakoojakaksikon kannoilla kuljettiin myös kaupungilla ja lähiseutujen metsissä. Tällä tavoin tahdottiin varmistaa Vadimin vilpittömyys Ratakadun suuntaan. Mitään epäilyttävää ei paljastunut, vaan ”korkea peli” muuttui aina vaan kiehtovammaksi ja KGB:n tavoitteita enemmän paljastavaksi. Paavolan silmin vaikutti vahvasti siltä, että Šiškin oli todella saatu painettua luupin alle Suojelupoliisin huomaamattomaan tarkkailuun.

Vuoden 1955 alussa vaikeuskertoimet kasvoivat entisestään, kun Šiškin sai kuulla Vadimin ja Paavolan hyvän päivän tuttavuudesta. KGB:n mies tiesi paremmin kuin hyvin Paavolan palvelevan ”Ratakadulla poliittisessa poliisissa”. ”Kiinnostaako se talo jollakin tavalla?” Vadim uteli. ”Ei lainkaan, sillä siinä talossa” meillä on ”omat miehet, jotka kertovat kaiken, mitä siellä tapahtuu”, Šiškin rehvasteli. Tämä ei välttämättä ollut koko totuus, sillä myöhemmin Šiškin palasi asiaan vastakkaisessa hengessä: Paavolaa piti lähestyä muina miehinä.³³

Emigrantit pysyivät Vadimin kohdelistan kärjessä. Šiškin valitti kerta kerran perään, että ”länsivallat käyttivät emigrantteja pyrkiessään saamaan tietoja NL:sta”. ”Suomen viranomaiset olivat tästä täysin tietoisia, vaikka väittivät silmät pyöreinä, ettei mitään sellaista tapahtunut”. KGB:n edustajat olivat saaneet moisesta tarpeekseen: ”konkreettiset tosiseikat” tulisivat avaamaan viranomaisten silmät, Šiškin uhosi. Vadiminkin piti terästäytyä ja ”antaa kirjallinen selostus tuntemistaan entisistä venäläisistä”, jotka olivat tavalla tai toisella yhteydessä täällä oleviin länsivaltojen lähetystöihin. Šiškin mainitsi lännen emigranttiavustajia, kuten Japanin lähetystöön palkatut Leo Pašutinin, Georg Demidovin ja Miikael Kriisinin. Jotta selvityksestä olisi hyötyä, se tulisi antaa mahdollisimman laajana ja seikkaperäisenä. Valokeilaan piti saada ”pahantekijät”, jos kohta myös sellaiset neuvostomieliset hahmot, joita KGB:n kannatti yrittää lähestyä.³⁴

Šiškin kuvasi emigrantteja ”konniksi”, joiden ”kaikki edesottamukset” tuli juuria pois. Emigrantteihin kohdistuneet pelot tulivat selkärangasta. Heitä oli jahdattu niin pitkään, ettei aktivismin hiipumiseen tahdottu uskoa. Ilmeistä oli niin ikään, että uhkapuheen taustalta pilkkotti kyynisesti laskelmoitu puoli: oli taktisesti järkevää painostaa Suomen viranomaisia emigranttikysymyksellä riippumatta siitä, miten merkittäväksi uhaksi se todellisuudessa arvioitiin. Lioittelemalla vaaraa voitiin pakottaa suomalaiset myönnytyksiin. Neuvostoviranomaiset tiesivät vallan hyvin, että pahamaineisimmat emigranttiaktivistit olivat paenneet Tukholmaan.³⁵

Keväällä 1955 Šiškin sai mielenkiintoisen uuden käskyn Moskovasta. Keskus määräsi, että Vadimin oli ”hankkiuduttava sellaisen naisen tuttavuuteen, joka palvelee joko Amerikan tai Englannin lähetystössä tai Amerikan tiedustelutoimistossa ja joutuu siellä käsittelemään papereita”.³⁶ Vadim oli valittu tehtävään, koska ”hänellä oli edullinen ulkomuoto sekä hyvä käytös”. Kun sopiva nainen olisi saatu koukkuun, Moskovassa suunniteltaisiin kaikki tulevat ”shakkisuurrot”. Vadimin ei tarvitsisi itse päättää mitään, vaan hän voisi toimia ikään kuin robotti. Hurmurin sopisi aloittaa tarkkailemalla läntisiä edustustoja ”työajan päättyessä nähdäkseen, ketä niistä tuli ulos”. Varovaisuussyistä seuraava agentin ja hänen ohjaajansa kohtaaminen oli parasta järjestää elokuvateatteri Rean (Mikonkatu 9) käymälässä,

Šiškin selitti. Ennen salaista tapaamista Vadimin piti valmistella kunnan suunnitelma hyväuskoisen länsinaisen viettelemiseksi.³⁷ Teoriassa Vadimin Romeo-metodit olivat hyviä, mutta käytännössä ne eivät oppikirjamaisuudessaan toimineet. Vadim tuskaili, ettei naisen vietteleminen ollut helppoa. Tarkkailukaan ei auttanut asiaa, sillä useimmat naisista poistuivat autolla. Vadim halusi vaihtaa taktiikkaa: englannin kursseilla riitti tunnetusti naisia ja voisi lykätä.³⁸

Kun vakoojakaksikko tapasi syyskuussa 1955, kesälomiltaan pyöreäposkisena palannut Šiškin väitti saaneensa vihiä Vadimin isästä. Boris oli ”edelleen keskitysleirillä”, mutta niin huonossa kunnossa, että ”hänet oli vapautettu kaikesta ruumiillisesta työstä”. Boris oli määrätty eräänlaisen järjestäjän rooliin, mutta ilmassa oli muutoksen tuulia: mies tultaisiin laskemaan Suomeen, mikäli hän sitä itse toivoisi, Šiškin vakuutti epäuskoiselle Vadimille. Porkkalan palauttamisesta oli uutisoitu alle viikko aiemmin, mutta Šiškinin mukaan Tehtaankadun lähetystöllä asia oli tiedetty jo kesällä. Vadim nyökytteli, ennen kuin äkkäsi kysyä, ”miksei Viipuria luovuteta”. Tiedustelu-upseeri korosti kysymyksen olevan monimutkaisempi. Jos se nostettaisiin pöydälle, esiin nousisivat vääjäämättä myös suurvaltapoliittiset kiistakapulat, kuten Sahalinin saaret ja Puolan rajat.³⁹ Seuraava tapaaminen oli tiistaina 27. syyskuuta 1955 Kaisaniemessä. Vadim sai odottaa jonkin aikaa, ennen kuin Šiškin saapui paikan päälle Hudson-merkkisellä henkilöautolla. Vadim nousi autoon ja nokka suunnattiin Seutulaan keskustelun polveilla vilkkaana. Šiškin hoputti ”tyttöttuttavuusasiaa”, mutta vain ohimennen. Englannin kurssi kävisi päinsä, vaikka siitä tuskin olisi varsinaiselle asialle mitään apua, Šiškin näpäytti.

Myöhemmin syksyllä 1955 Šiškin kannusti Vadimia pyrkimään matkatoimisto Kalevan palvelukseen, koska siellä tarvittiin ”venettä” puhuvaa henkilöä. Oli tärkeää, että matkatoimistossa oli ”oma mies”. Tehtaankadulla oli vahvoja epäilyjä, että matkatoimistoon oli ”sijoitettu tiedusteluryhmä, sillä Kalevan palveluksessa oli entinen päämajan tiedustelumies Nikolai Teerio, ent. Tšerevä”. Šiškinin mukaan hän ja hänen kollegansa uskoivat amerikkalaisten matkustavan suomalaisilla passeilla ja suomalaisiksi tekeytyneinä Neuvostoliittoon.⁴⁰ Kalevan ovet eivät auenneet Vadimille, mutta marraskuussa 1955 Aero Oy:n eli tulevan Finnairin kanssa kävi paremmin. Šiškin myhäili tyytyväisenä ja käski liikennevirkaileja Vadim Björkelundia tarkkailemaan lentokentän matkustajia, erityisesti läntisiä. Lisäksi piti hankkia ”tietoja Seutulän lentokentällä työskentelevistä henkilöistä, Aero Oy:n henkilökunnasta, passintarkastajista, tullimiehistä ja muusta palveluskunnasta”.⁴¹

Lännen salaiset palvelut ja niiden Helsingin juonet olivat Šiškinille suoranainen pakkomielle. Hän määräsi Vadimin soluttautumaan Yhdysvaltain tai Ison-Britannian lähetystöön. ”Ystävää” ei tahtonut löytyä kummastakaan, mutta sitten sattuma puuttui peliin: lehdessä kerrottiin USA:n lähetystössä palvelevasta Tuomas (Thomas) Hiltusesta, jolle Vadim soitti kokeeksi. Hiltunen kiinnostui Vadimista ja kutsui hänet toistuvasti luokseen hotelli Hansassa sijainneeseen toimistoonsa. Tapaamisissa Vadim kertoi yksityiskohtaisesti Helsingin emigranteista ja Neuvostoliiton tiedustelusta Hiltusen tehdessä kyselemättä muistiinpanojaan. Šiškin oli hyvin tyytyväinen USA-laisen päänahkaan, mutta asetelma myös hirvitti KGB:n tiedustelu-upseeria: vaikeuskertoimet ja panokset kasvoivat koko ajan suuremmiksi. Šiškin käski Vadimia pitämään varansa, sillä amerikansuomalainen Hiltunen oli ”tiedustelupalvelun mies”. Ei ollut sanottua, kenen jos kenenkään suuntaan Vadim oli lojaali, mutta Šiškin oli valmis jatkamaan lupaavan oloista agenttipeliä.⁴²

Syksyllä 1956 huomio kääntyi hetkeksi itään. Vadim sai kutkuttavan työmatkakomennuksen, jonka kohde oli tuskin silkkaa sattumaa: lentokenttävirkaileja lähetettiin Moskovaan lomittamaan Aeron paikallista edustajaa Vadim Milonovia. Ennen matkaa Šiškin muistutti, ettei Vadim missään tapauksessa saanut etsiä tuttujaan Neuvostoliitosta. Sen sijaan oli soitettava numeroon K-54-650 ja sanottava: ”Täällä puhuu Vadim Borisovitš.” Moskovan pääpostikonttorin edustalle saapui Viktor Aleksejevitsiksi esittäytynyt alle 30-vuotias, vaalea ja moitteettomasti käyttäytyvä mies. Hän oli paremmin kuin hyvin

perillä Suomen tilanteesta samoin kuin Vadimin asioista. Toinen tapaaminen määrättiin seuraavaksi päiväksi Sverdlovin aukiolle. Sieltä jatkettiin hotelli Moskovan huoneeseen numero 838, jossa odotti toinen henkilö. Uusi tuttavuus vaikutti hyvin arvovaltaiselta ja korosti, että Vadimin piti hinnalla millä hyvänsä edistää länsituttavuuksiaan ja vaalia Hiltus-suhdettaan.⁴³

Helsingissä kaikki jatkui entisellään. Šiškin antoi Vadimille tarkkoja ohjeita, joita Vadim toteutti vaihtelevalla menestyksellä. Suojelupoliisin laskujen mukaan agentti ja hänen neuvostoliittolainen hoitajansa kohtasivat kaikkiaan yli 50 kertaa. Tapaamisia järjestettiin 10–30 päivän välein Kauppiaankadun asunnolla ja ravintola Kaisaniemen edustalla samoin kuin Ensi linja 5:ssä, Porthaninrinteessä ja Vuorelankadulla Käpylässä. He ajoivat monta kertaa myös Munkkiniemeen, Pohjois-Haagaan, Kallioon, Eläintarhan maisemiin, Hietaniemeen tai Vantaan takamaille katseilta piiloon.⁴⁴ Šiškin osoitti kaikessa toiminnassaan ”suurta taitoa ja rutiinia tiedustelualalla”, Suojelupoliisi arvioi. Hän hoiti näennäisesti kulttuuriasioita, mutta todellisuudessa keskittyi Vadimin ja useiden muiden emigranttiagenttiansa hoitamiseen. Ammattimiestä arvostettiin myös KGB:n keskuksessa, jossa tiedustelu-upseeri tahdottiin siirtää yhä vaativampiin tehtäviin ensin DDR:ään ja sitten Isoon-Britanniaan vararesidentiksi. Lähtövalmistelut saatiin päätökseen 26. lokakuuta 1957, jolloin Šiškin, hänen vaimonsa ja tyttölapsensa poistuivat Vainikkalan kautta maasta, johon nousujohtoisella uralla ollut tiedustelu-upseeri ei enää koskaan palannut.⁴⁵

Suojelupoliisissa ei tiedetty, kenestä tulisi ”Kävyksi” kutsutun Šiškinin seuraaja. Vihiä saatiin kuitenkin jo 14. marraskuuta, kun lähetystön tulkkina esiintynyt KGB-upseeri Albert Akulov ilmestyi Vadimin työpaikalle. Hämärähankkeista Akulov puhui matalalla äänellä, melkein kuiskaamalla. Hän tiedusteli, olisiko Vadimilla tilaisuutta matkustaa Moskovaan. Vadim reagoi kysymykseen torjuvasti, ymmärtämätöntä teeskennellen. Akulov kuunteli tyynenä, mutta tahtoi vielä varmistaa, ettei Vadimilla ollut sydämellään ”mitään tärkeitä asioita”.⁴⁶

Nuorena vitsa väännettävä

Nyt Ratakadulla oli piru merrassa. Huhtikuun 25. päivänä 1958 SDP-taustainen tiedottaja ”Tauno Teronen” tiesi vinkata Vadimin alkaneen herättää lentokentällä yhä suurempia epäilyksiä. Työtoverit arvelivat miehen sotkeutuneen maanpetokselliseen toimintaan, vaikkei vedenpitäviä todisteita ollut kellään. Vadim oli hankkiutunut hyvin luottamuksellisiin suhteisiin Aeroflotin edustajan, Aleksei Vinogradovin kanssa. Tämän sotilastiedustelu GRU:n upseerin puhuttiin saaneen ”täydellisen vakoilijakoulutuksen NL:ssa ennen Suomeen saapumistaan”. Kaksikon yhteys ei sinällään ollut uutinen. Vadim oli itse puhunut Suojelupoliisille jopa siitä, että Vinogradov oli yrittänyt värvätä hänet, mutta nyt juttu oli alkanut saada aiempaa epäilyttävämpiä kierteitä. Vadimin oli havaittu seurustelevan Vinogradovin kanssa työajan ulkopuolella. Kollegoiden joukossa pahennusta olivat herättäneet niin ikään Vadimin jatkuvat ravintolaillat ja taivaan tuuliin haihtuvat suuret setelit.⁴⁷

Katoamistempu oli piste iin päälle: Vadimista ei kuultu mitään kahteen viikkoon, vaikka Aeron edustajat etsivät häntä asunnon ja kantapaikkojen ympäristöstä. Vadim sai potkut lentokentältä, mutta kohta hänestä juoruttiin taas: hän oli lähettänyt Aeroflotin Vinogradoville hävyttömän laskun. Siitä ilmeni, että Vadim ja hänen emigranttikumppaninsa olivat juopotelleet ja majoittuneet kaikkiaan kolmen päivän ajan Helsingin kattojen yläpuolella, hotelli Tornissa. Raivostunut Vinogradov oli polkenut jalkaa ja noitunut, ettei hän rupea moista ryyppy-laskua maksamaan vaan kääntää sen Aeron pääkonttoriin.⁴⁸

Vadim oli pettänyt Suojelupoliisia ja ylietsivä Paavolaa vuosien ajan. Vadimin ”toimintaa seurattaessa oli käynyt ilmeiseksi”, että hän oli ollut ”yhteydessä neuvostovenäläisiin

tiedusteluviranomaisiin eli asiamiehiin” jo paljon ennen kuin hän oli tavannut Šiškinin. Ratakadulla todettiin katkerin mielin, että Vadim ”oli tahallaan valheellisesti ilmoittanut” muunneltua, jos kohta myös oikeaa tietoa. Kuva tapahtuneesta oli niin vääristynyt, todellista ja keksittyä sekoittava, ettei sen läpi ollut mahdollista nähdä kuin osittain.⁴⁹ Asetelma oli Suojelupoliisin näkökulmasta kiusallinen. Petosta ja kaikkia siitä seuraavia tosiasioida ei tahdottu niellä sellaisenaan, vaan tutkimuksissa ne yritettiin selittää parhain päin tai pitää talon sisällä vain aivan pienen piirin tietona. Vadimia ei pidätetty, mutta hänet komennettiin ensin keväällä alustaviin ja sitten syksyllä 1958 varsinaisiin kuulusteluihin. Ratakadulla yritettiin muodostaa perusteellinen tilannekuva, ennen kuin rikos siirrettäisiin maanpetosjuttuna Keskusrikospoliisin selvitettäväksi.

Heti kuulusteluiden aluksi kävi selväksi, ettei Vadimia ollut vaikea saada puhumaan. Hän oli helpottuneen oloinen, aivan kuin vuosia jatkunut valhe olisi pudonnut painona sydämeltä. Tunnustus oli vuolas ja tarkka, muttei täydellisen rehellinen. Vadim myönsi auliisti syyllisyytensä maanpetokseen sekä alustavissa että varsinaisissa kuulusteluissa. Ensimmäinen askel vakoojaksi oli otettu jo loppusyksyllä 1944 Vadimin ollessa vain 16-vuotias, kipeästi palkkaa ja työtä tarvitseva nuorukainen. Vadim ja eräs hänen toverinsa olivat saaneet kuulla UM:n etsivän venäjän tulkkeja. Suomen kansalaisena Vadim oli saanut kiinnityksen vastuulliseen hommaan. Vadim oli komennettu Liittoutuneiden valvontakomission venäläisupseerien avuksi maakuntamatkoille eri puolille Suomea.⁵⁰

Matkoilla ei voinut olla tutustumatta tulkattaviin. Vadim oli janonnut tietoa siitä, minkälaista elämä oli Neuvostoliitossa. Venäläisupseerit olivat kohdelleet uteliasta poikaa toverillisesti, ja Vadim oli itsekin ollut valmis selostamaan monisanaisesti kokemaansa ja näkemänsä. Hän oli laatinut jopa listan niistä suomalaisupseereista, joiden kanssa oli sattunut tekemisiin Helsingin laivastoasemalla ja muualla. Sellaista ei olisi pitänyt tehdä, mutta vielä tässä vaiheessa Vadim ei täysin ymmärtänyt antaneensa pirulle pikkusormen. Näivius oli ymmärrettävää tilanteessa, jossa elämäkokemusta oli yhtä vähän kuin ikää. Vadimin neuvostoliittolaiset ”ystävät” olivat tiedustelu-upseereita, ammattimiehiä värväämisessä. Kun Vadim oli palannut eräältä Poriin ja Kankaanpähän suuntautuneelta matkalta, yksi venäläisistä kansamatkustajista oli kutsunut Vadimin hotelli Cosmopoliteen. Suomea puhunut kapteeni oli antanut Vadimille sanomalehtipaperiin käärityn paketin, joka oli sisältänyt 30 rasiaa venäläisiä savukkeita.⁵¹

Koska uutta matkakomennusta ei ollut kuulunut, Vadim oli soittanut ministeriöön. Eversti Werner Walldén oli käskenyt tulemaan paikan päälle, jossa hän oli nuhdellut Vadimia lörpöttelystä ja antanut potkut. Sydämistynyt Vadim oli rynnännyt ulos ministeriöstä muistamatta nostaa edes lopputiliään. Kun äiti oli myöhemmin hakenut Vadimin palkkarahat, Walldén oli kehottanut häntä pitämään venäläisten piirtämää poikaansa silmällä. Toimettomana Vadim ja hänen tuttavansa olivat vuoden 1945 alussa keksineet tarjoutua valvontakomission palvelukseen tulkeiksi. Hotelli Tapiolassa Simonkadulla valvontakomission ylikuulannut oli selittänyt, ettei sellaisia tarvita: suomalaisten piti käyttää tulkkeja, ei venäläisten. Vadim ei ollut luovuttanut vaan oli keksinyt valittaa kovaa kohtalooan UM:n palveluksessa. Ylikuulannut oli kiinnostunut ja pyytänyt Vadimia palaamaan myöhemmin.⁵²

Jo seuraavana päivänä Vadim oli johdatettu ”majuri Markovin” puheille. Upseeri oli tehnyt tarkkoja muistiinpanoja Vadimin elämästä ja perhesuhteista. Yhä uudet tapaamiset olivat seuranneet toisiaan, ennen kuin upseeri oli päässyt asiaan: kansainvälinen tilanne oli niin huolestuttava, että tarvittiin kipeästi Vadimin tapaisia tiedustelijoita. Markov oli muistuttanut Vadimia hänen venäläisistä juuristaan, jotka velvoittivat toimimaan valvontakomission ja sitä kautta Suomen parhaaksi. Tarjolla oli myös rahaa ja elintarvikkeita. Vadim oli lupautunut salaiseksi agentiksi, minkä jälkeen Markov oli kaivanut esiin Helsingin puhelintuuletalon: sormi oli sattunut ”Lundiin”, jonka nimisenä Vadim oli kuitannut palkkansa. Värväyssioumuksessa oli vannottu uskollisuutta ja vilpittömyyttä. Petoksesta ei vastattu vain omalla hengellä, vaan siitä olivat vastuussa myös agentin omaiset, paperissa oli todettu

kylmäävästi. Vadim oli ymmärtänyt tekonsa maanpetoksellisuuden, mutta ryhtynyt siihen ”ajattelemattomuuttaan, seikkailunhalustaan ja taloudellista hyötyä tavoitellakseen”.⁵³

Tapaamisia oli järjestetty kahden tai kolmen viikon välein hotelli Tapiolassa. Kevättalvella 1945 majuri Markov oli jäänyt enemmän taustalle ja uudeksi hoitajaksi ilmestynyt kapteeni Konstantin Konstantinovitš Starostin.⁵⁴ Hän oli määrännyt Vadimin pyrkimään Valpon palvelukseen. Vadim ei ollut onnistunut, minkä takia kohde oli vaihdettu Merivoimien esikunnaksi. Siitäkään ei ollut tullut vesiperää kummempaa. Syksyllä 1945 Starostin oli muuttanut tapaamiskäytäntöjä: enää ei tavattu hotellissa vaan ulkosalla Kaisaniemen puistossa. Tapaamisia oli järjestetty myös Hesperian puistossa, Töölönlahden rannalla, Eläintarhassa, Sibeliuspuihosta, Soutustadionilla, Merisatamassa ja Kaivopuistossa. Pari kertaa he olivat tavanneet ravintola Sea Horsessa Kapteeninkatu 11:ssä. Yksi asia oli pysynyt muuttumattomana: siviiliasuissa ulkona kulkeneet Starostin ja Markov eivät koskaan tulleet tapaamisiin yhdessä eivätkä yksin. Tarkkailijan roolissa oli ollut vaihtuva, mutta aina tuntemattomaksi jäänyt mieshenkilö. Vadimin oli pitänyt soluttautua ”fascistien” ja emigranttien järjestöihin ja paljastaa niiden salaisuudet. Vadim oli tehnyt muutamia ”postauskeikkoja” saamatta kuitenkaan mullistavia tuloksia. Yksi tehtävä oli ollut tarkkarajaisempi: oli pitänyt soluttautua Leinin vankeihin lukeutuneen emigranttiaktivistin, Severin Dobrovolskin vaimon lähipiiriin. Starostin oli epäilyt rouvan piilottelevan yhteyksiä länteen, mutta tästäkään asiasta ei ollut saatu selvää. Kyttäystehtävä ei ollut innostanut Vadimia, vaan hän oli pyrkinyt siitä saman tien eroon verukkeilla.⁵⁵

Kun Vadim oli päässyt kesällä Sotevan palvelukseen, vakoilutehtävät saivat uuden luonteen. Vadimista oli tullut neuvostotiedustelun ”salainen piiska”, kuten termi kuului. Hän oli matkustanut neuvostoliittolaisten kanssa Sotevan asioissa eri puolille Suomea. Näillä matkoilla hänen oli pitänyt tarkkailla paitsi suomalaisia myös neuvostoliittolaisia matkakumppaneitaan ja raportoida havainnoistaan Starostinille. Vadimin oli myös pitänyt laatia lista värvättäväksi sopivista tuttavistaan. Sitä silmällä pitäen oli tarvittu henkilötietoja, mutta myös arviota mainittujen heikkouksista, rikoshistoriasta, elämäntavoista, taloudellisista murheista ja työpaikoista. Listalle Vadim oli kirjannut useita emigrantteja, kuten Japanin lähetystössä palveleva Georg Demidov, tullaaja Eugen Frisk, Trustivapaan Bensiini Oy:n Nikolai Žavoronkov ja Konela Oy:n Oleg Zaitsev.⁵⁶

Vadim oli ehtinyt tavata hoitajiaan Starostinia ja Markovia viitisenkymmentä kertaa. Jos sovittu tapaaminen ei ollut syystä tai toisesta onnistunut, Vadimille oli toimitettu tieto uudesta tapaamisesta. Vadim oli saanut rahapalkkioita, jos kohta myös väkijuomapulloja ja elintarvikkeita, kuten ruokakassin, joka oli pitänyt sisällään amerikkalaisia säilykkeitä, voita, teetä, piipputupakkaa, erilaisia ryynejä ja makkaraa. Starostin oli poistunut Suomesta kevättalvella 1947. Puheena oli ollut, että myöhemmin Vadimiin tultaisiin ottamaan yhteyttä joko puhelimella tai kirjeellä määrätyillä vuorosanoilla: ”Haluaisin jatkaa sitä keskustelua, mikä katkesi majurin kanssa 21. päivänä maaliskuuta 1947.” Vadimin tuli vastata: ”Mitä te tiedätte minun isästäni?”⁵⁷

Korkeaa peliä

Kun kuultava muistamansa mukaan eräänä lauantai-iltana elo-syyskuun vaihteessa 1951 oli palannut Jyväskylään tekemältään matkalta kotiinsa, kuultavan äiti oli kertonut, että muutamaa päivää aikaisemmin oli jokin pienikokoinen venäläinen käynyt kahdesti tiedustelemassa kuultavaa.⁵⁸

Vadim oli ymmärtänyt heti, mistä oli kyse: nukkuva agentti oli päätetty herättää. Seuraavana päivänä Mannerheimintie 12:n kohdalla Vadimia vastaan oli kävellyt lähetystösihteerin apulainen Kristoforov,

jonka Vadim oli tuntenut vanhastaan ulkonäöltä. Kristoforov oli pyytänyt Vadimia siirtymään kanssaan Mannerheimintie 12:n sisäpihalle, jossa Kristoforov oli sanonut tunnuslauseen. Vadim oli vastannut määrätysti kysymällä isästään. Uusi tapaaminen oli ajoitettu seuraavaksi illaksi Topeliuksenkadun alkupäähän.

Kristoforov oli lipunut tapaamiseen BMW-merkkisen auton kyydissä ja Vadim oli noussut auton takapenkille tiedustelu-upseerin viereen. Kuljettaja oli ajanut Mannerheimintien kautta Haagaan erälle sivutielle, jonne Kristoforov oli pyytänyt kuljettajaa palaamaan tunnin päästä. ”Kristoforov oli ottanut mukaansa sangallisen korin, jossa oli ollut voileipiä, termospullossa kuumaa teetä sekä pullo venäläistä konjakkia ja vodkaa.”⁵⁹ Eväitä nautittaessa Vadim oli läpikäynyt väli vuosien elämäänsä. Tehtaankadulla oltiin tietoisia joistakin käännteistä, kuten siitä, että Vadim oli toiminut tulkkina, kun venäläinen delegaatio oli käynyt Suomen Metallityöväen Liiton vierana. Tilaisuudessa Vadim oli tutustunut liiton puheenjohtajaan, SDP:läiseen ministerinäkin toimineeseen Valdemar Liljeströmiin. Tämä Pietarissa syntynyt poliitikko kuten muutkin sosiaalidemokraatit olivat kiinnostaneet Kristoforovia. ”Voisiko Vadim mennä ryyppämään Liljeströmin kanssa?” Kristoforov oli pohtinut ääneen ja antanut Vadimille ”Lund”-kuittausta vastaan 25 000 markkaa Liljeströmin kestittämiseen.⁶⁰

Kristoforov oli myös tilannut kaksi listaa: Vadimin oli pitänyt taas laittaa paperille tutut SDP:n aktiivit ja reserviupseerit. Vadim oli pudottanut listat kolme päivää myöhemmin Eerikinkatu 18 B 16:n postiluukusta. Upseerikoululaislistaan oli merkitty muun muassa pääministeri Urho Kekkosen poika, opiskelija Matti Kaleva Kekkonen. Listan merkitys oli kuitenkin jäänyt epäselväksi Vadimille, sillä lähetystösihteerin apulainen oli pian poistunut maasta.⁶¹ Aktiivinen agenttisuhte oli taas tauonnut, mutta Helsingin olympialaisten lähestyminen oli pitänyt Vadimin kiireisenä. Alkuvuodesta 1952 Neuvostoliiton urheiluelämän silmäätekeviä oli alkanut vierailu Suomessa. Vadimia oli pyydetty tulkkiksi ja isännäksi eri tilaisuuksiin, muun muassa olympiakomitean puheenjohtajan Konstantin Aleksanovitš Adrianovin Kokkolan matkalle.⁶²

Agentti oli herätetty uudelleen huhtikuussa 1952. Tuntematon mies oli soittanut ja ehdottanut tapaamista Suomenlinnan lautan paviljongille, jossa oli vaihdettu vanhat tunnuslauseet. Vadim ei ollut tiennyt miehen nimeä, mutta hänen ulkonäkönsä ja asuinpaikkansa oli ollut tuttu: neuvostoliittolainen asui Kauppiaankatu 5:ssä Vadimin naapurustossa. Paviljongilta oli lähdetty kävelemään Katajannokan suuntaan ja sovittu tapaamis aika kahden viikon päähän Sörnäisten rantatielle, tarkalleen Paraisten kalkkitehtaan kohdalle. Ennen tapaamista Vadim oli selvittänyt, että tämä ”litteänenäinen” inkeriläismies oli kapteeni Ivan Baranov, Neuvostoliiton Merirekisterin johtaja Suomessa.⁶³

Baranov oli vaatinut tietoa olympialaisten järjestelyistä, eikä Vadim ollut tuottanut pettymystä: hän oli siirtynyt Helsingin olympialaisten järjestelytoimikunnan palvelukseen Otaniemen komendanttivirastoon. Baranov oli udellut viraston asioita ja esimerkiksi sitä, miksi sen henkilökunta puhui välillä ”saatanan ryssistä” ja ”sloboista”.⁶⁴ Kisojen jälkeen Baranovin ja Vadimin välit olivat olleet jännitteiset. KGB:n mies oli moittinut agenttiaan yhtenäin saamattomuudesta ja keksinyt komentaa hänet epämieluisiin hommiin.⁶⁵ Hänen oli pitänyt ujuttautua kirjansitoja Nikolai Batujevin lähipiiriin ja selvittää hänen länsiyhteyksiään: oliko tällä aktivistilla kontakteja NTS:n eli Kansallisen Työn Liiton tapaisiin äärradikaaleihin emigranttijärjestöihin eli suoranaisiin ”pomminheittäjiin”? Vadim oli yrittänyt muodon vuoksi, ja tulokset olivat jääneet sen mukaisiksi.⁶⁶

Huhtikuun puolivälissä 1954 Baranov oli soittanut yllättäen. Tapaaminen oli sovittu illaksi Sörnäisten rantatien varteen, erään WC:n kupeeseen, vaan Baranovia ei näkynyt siellä. Hänen sijaansa paikalle oli astellut lähetystösihteerin Ivan Šiškin, venäläisessä teatterissa tuttavallisesti käyttäytyneet mies. Homma oli ollut selvä ilmankin, mutta taas oli vaihdettu protokollan mukaiset tunnuslauseet.⁶⁷ Uusi hoitaja oli tehnyt kotiläksynsä edeltäjiään paremmin: hän oli kaivanut esiin Vadimin yhteyden paitsi

Suojelupoliisin ylietsivä Paavolaan myös Ruotsiin paenneeseen emigranttivakoojaan Boris Tšetveruhiniin. Vadim oli toivonut elonmerkkiä isästään. Šiškin oli vastannut ”hyvin välttelevästi ja sanonut, etteivät sellaiset asiat kuulu hänen toimialaansa”, jos kohta lupautunut tekemään kyselyjä arasta aiheesta.⁶⁸

Tutkimustuloksia ja motiiveja

Kuulusteluissa Vadim myönsi olleensa tietoinen toimintansa maanpetoksellisuudesta. Motiiveikseen hän luetteli ”ajattelemattomuuden, seikkailunhalun ja taloudellisen edun”. Vuosien varrella Vadim oli ehtinyt saada neuvostotiedustelun asiamiehiltä satojatuhansia markkoja. Pelkästään Šiškin oli antanut noin 650 000 markkaa, mikä oli huomattava summa. Vadim oli vastaanottanut niin ikään kruunuja ja ruplia sekä arvokkaan sveitsiläisen kellon. Neuvostotiedustelu oli myös syöttänyt ja juottanut Vadimia aina siinä määrin, että se oli vaikuttanut Vadimin alkoholisoitumiseen. Kun kaksois- ja kolmoiselämä oli ollut pidemmän päälle ”hermoja repivää”, Vadim oli alkanut lääkittää itseään enemmän ja enemmän väkijuomilla.⁶⁹ Vadim oli sotkettu jo vuosina 1944–45 niin pahasti neuvostotiedustelun ”pauloihin”, ettei irti enää päässyt pyristelemään. Korkean pelin alussa Vadim oli ollut vasta 16-vuotias nuorukainen, minkä takia asetelma oli ollut täysin epäsuhtainen ja KGB:n oppikirjan mukainen: vasta teini-ikäisen lapsen vastapelureina olivat toimineet karskit, toisen maailmansodan läpikäyneet tiedustelu-upseerit. Untuvikkoa oli hyväksikäytetty niin häpeilemättömästi ja sääliittä, että hänen tekemänsä valinnat olivat olleet korkeintaan rajallisesti vapaita.

Vuoden 1955 lopulla oli tapahtunut jotakin yllättävää: kovia kokenut, hermoheikoksi rääkäytyltä vaikuttanut Boris Björkelund oli palautettu junalla Neuvostoliitosta Suomeen. Samalla kertaa oli vapautettu myös neljä muuta henkilöä, joista kaksi oli lukeutunut Leinin vankeihin. ”Hyvän tahdon ele” selittyi Stalinin kuolemaa seuranneella suojasäällä, mutta myös äärimmäisen kyynisellä laskelmalla.⁷⁰ Yli kymmenen vuoden aikana Vadim oli maksanut lunnaat ja ehtinyt todistaa KGB:lle yhteistyökykynsä. Borista ei enää tarvittu pantiksi ja kiristysruuviksi, sillä Vadim oli komprometoinut itsensä kiireestä kantapäähän eikä päässyt enää karkuun.

Vadimin ja hänen isänsä kohtalo pakottaa pohtimaan loogisia perusteluja, joilla KGB:n tiedustelu-upseerit valitsivat Leinin vangit. Historiantutkimuksen piirissä huhtikuun 1945 pidätyksiä ja luovutuksia on usein pidetty jokseenkin sattumanvaraisina.⁷¹ Nyt käsillä oleva tapaus kuitenkin todistaa aivan muusta: Borista ei pidätetty summamutikassa, vaan hän joutui KGB:n päämajaan Lubjankaan ja Gulag-vankileirikierteeseen osana agenttipeliä, jossa pääosaa näytteli hänen Vadim-poikansa. Identtisiä, tarkkaa harkintaa alleviivaavia motiiveja pilkistää useiden muidenkin Leinin vankien taustalta, mutta niiden perinpohjainen erittely täytyy jättää toiseen kertaan.

Kriittistä tarkastelua ei kestä myöskään usein toistettu näkemys pidätettyjen täysin marginaalisesta poliittisesta painoarvosta. Jos kiinni otettuja käydään yksitellen läpi, ei jää epäselväksi, että valtaosa oli ehtinyt jättää selvän kädenjälkensä vastavallankumouksellisten liikkeiden historiaan. Leinin vanki Severin Dobrovolski oli ylivoimaisesti merkittävin 1920-, 30- ja 40-lukujen Suomessa vaikuttanut emigranttiaktivisti. Fasistijohtaja oli ollut monessa mukana ja tunnettiin kansainvälisestikin kovana luuna. Hän oli entinen terroristi samoin kuin Boris Popper, Josif Stalinia maalitaulunaan pitänyt kuumakalle. Venäjän historian pikkujätteihin voidaan taas lukea Stepan Petritšenko. Kronstadtin kapinan johtohahmo onnistui 1920- ja 30-luvuilla työskentelemään uskottavasti paitsi Suomen myös Neuvostoliiton tiedustelun salaisena asiamiehenä.⁷²

Boris Björkelund oli ilmeinen pidätyskohde samoin kuin Kirill Puškarjov, Suomen Valtiolliselle Poliisille tiedottanut emigrantti. Leinon vankien joukossa oli myös useita nuoremman polven emigranttivaikuttajia, joilla oli yhteyksiä äärioikeistolaisiin emigranttiliikkeisiin ja niiden taistelujärjestösiipiin. Myös Pjotr Sokolovin nimi oli nostettu Leinon vankien listalle, mutta häntä ei ainoana tavoitettu. Sokolov alias ”Peter Sahlin” oli ehtinyt paeta Tukholmaan niin kuin moni muukin Neuvostoliiton etsintäkuuluttama antibolševikki: Vadim Björkelundin kummisetä Boris Tšetveruhin ja entinen partiojohtajan Voldemar Granberg olivat tyypiesimerkkejä tällaisista.⁷³ Neuvostoliiton vastavakoilu jahtasi molempia Helsingissä, ennen kuin joutui myöntämään erätappionsa. Vaikkei likimainkaan kaikkia takaa-ajettuja saatu kiinni, Neuvostoliiton haaviin jäivät – joko Leinon vankeina tai muuten yhteistyöhön kiristettyinä – käytännössä miltei kaikki Suomen keskeisimmät emigranttiaktivistit. Lubjankaan lennätettiin myös muutama väärä henkilö, kuten nuori emigrantti Vasili Maksimov. Hänellä sattui olemaan sama nimi kuin sukulaisellaan, sotavuosina Gestapon avustajana toimineella, vakoilumaailmassa vuosikymmeniä vaikuttaneella aktivistilla. Neuvostotiedustelun näkökulmasta tällaiset mittatappiot olivat yhdentekeviä: sijaiskärsijätkin toimivat kelpo pelotteena Suomen emigranttipiireille.⁷⁴

Vadimin ja Boriksen yhteen kiedotut elämät ilmentävät hyvin myös laajaa, vuosien 1944–1947 Suomelle leimaa antavaa ilmiötä: niin pitkään kuin Liittoutuneiden valvontakomission puheenjohtaja Andrei Ždanov ja hänen miltei 300-päivinen laajennettu esikuntansa heiluttivat tahtipuikkoa, Suomi oli itsenäinen maa korkeintaan lainausmerkeissä.⁷⁵ Tämä näkyi valtionhallinnossa yleisemminkin, mutta erityisen kirkkaasti tiedustelu- ja turvallisuuskoneistossa: vanhaa Valtiollista Poliisia oltiin muuttamassa ”punaiseksi” ja virallista sotilastiedustelua ajamassa alas.⁷⁶ Tiedustelu- ja turvallisuuskoneiston sekasorto avasi ennenkuulumattoman mahdollisuuden neuvostotiedustelulle: se pystyi toimimaan hyvin vapaasti, miltei esteittä. Kun vastavoimaa ei ollut, neuvostotiedustelu kehitteli kunnianhimoisia vakoilujuttuja ja avustajaverkostoja, sellaisia, jotka kantoivat KGB:lle ja sotilastiedustelu GRU:lle runsaasti hedelmää seuraavina vuosikymmeninä.⁷⁷

Neuvostotiedustelun vinkkelistä silläkään ei aina ollut suurta väliä, miten merkittävässä asemassa oma agentti oli. Tärkeämpää kuin varsinainen vakoilu oli se, että tietoisuus neuvostotiedustelun agenteista ja provokaattoreista levisi emigranttipiireihin, synnytti vainoharhaista mielialaa ja teki kaikenlaisesta yhteistoiminnasta vaikeaa, jos ei mahdotonta. Samaa metodia on käytetty tiedustelupalveluiden historiassa usein. Jopa Suomen Valtiollinen Poliisi hyödynsi sitä 1920- ja 30-luvuilla suomalaiskommunisteja vastaan.⁷⁸

Venäläisemigrantteja oli helppo kiristää ja ostaa salaisiksi asiamiehiksi. Suojelupoliisin historiasta löytyy lukuisia vakoilujuttuja, joiden juuret voidaan ajoittaa vuosiin 1944–1947. Esimerkiksi Helsingin Sanomien toimittaja Leo Schulgin kiristettiin Neuvostoliiton salaiseksi asiamieheksi tarkkaan harkitulla uhkauksella. Valvontakomission upseerit hakivat toimittajan kotoaan ajelulle: jos Leo ei olisi taipunut yhteistyöhön, hänen isänsä olisi kyyditetty Neuvostoliittoon. Vaara oli todellinen, sillä entinen tsaarinupseeri Fjodor Schulgin oli ollut vastavallankumouksellisen ROVS-upseerijärjestön johtaja Suomessa.⁷⁹

Leo Schulginin ja Vadim Björkelundin tapaukset alleviivaavat Leinon vankien psykologista merkitystä. Pidätettyjä ja luovutettuja oli vain 20, mutta sekin riitti hyvin pelon ilmapiirin luomiseen. Neuvostotiedustelu kykeni lyömään aktiivisen emigranttiliikkeen polvilleen ja aloittamaan sellaisen huhujen kyllästäjän ajan, ettei vastaavaa ollut koettu kuin välittömästi jatkosodan päättymisen jälkeen. Loppukevällä, kesällä ja syksyllä 1945 emigranttipiireissä puhuttiin varmana tietona yhä uusista pidätys- ja luovutuslistoista ja koettiin suurta voimattomuutta.⁸⁰

”Vaaran” tai ehkä oikeammin ”pelon vuosien” Suomessa Neuvostoliitto ei sitonut otteeseensa ainoastaan emigrantteja.⁸¹ Taloudellisesti ja poliittisesti epävakaisissa oloissa päästiin lähestymään ryhmiä, joiden värväminen olisi normaalioloissa ollut vaikeaa. Yksi näkyvämpi esimerkki tästä saatiin vuoden 1953 lopulla, kun Suojelupoliisi onnistui paljastamaan niin sanotun ”Jyväskylän jutun”. Turvallisuuspoliisin ensimmäisen ison vakoilututkinnan aikana ilmeni, että suomalainen päätekijä oli värvätty jo vuonna 1945 sotavankina. Jyväskylän juttu ja sen saama suuri julkisuus lisäsivät Suojelupoliisin itseluottamusta ja alleviivasivat klassisten tiedonhankintamenetelmien, kuten agenttitiedustelun tärkeyttä.⁸² Ratakadulla ei enää haluttu väistellä Neuvostoliittoa vanhaan malliin vaan suitsia sen verkostoja reippaasti. Uusi asenneilmapiiri heijastui myös siihen, että Vadim värvättiin keväällä 1954 Ratakadulle, agentti ”Börje Lehdoksi”.

Suojelupoliisin aktiivisemmän linjan taitekohtana voidaan pitää syksyn 1958 yöpakkaskriisiä ja sen jälkiseurauksia. Neuvostoliitto osoitti Suomen valtiovallalle ja sitä kautta myös Suojelupoliisille ne rajat, joiden sisällä oli syytä pysyä. Turvallisuuspoliisin rohkeampi linja ja lännen tiedustelupalveluiden toiminta olivat ärsyttäneet neuvostotiedustelua. Kurinpalautus pakotti Suojelupoliisin piilottamaan paremmin agenttitiedusteluaan ja vastavakoilutoimiaan sekä keskittymään enemmän ennaltaehkäisyyn kuin vakoilujuttujen paljastamiseen. Neuvostotiedustelua hyviteltiin muun muassa pitämällä NTS:n tapaiset radikaalit emigranttijärjestöt tiukemmin kurissa ja laittamalla pieniä paukkuja myös lännen tiedustelun tarkkailuun.⁸³ Ahtaamassa toimintaympäristössä Ratakadulla harkittiin tarkemmin sitäkin, minkälaisia maanpetosjuttuja voitiin viedä oikeusistuimiin.

”Börje Lehdon” reinkarnaatio

37

Kuulustelut ja yksityiskohtaiset todistusaineistot osoittivat kiistatta, että Vadim oli syyllistynyt maanpetokselliseen toimintaan. Hän oli pettänyt Suojelupoliisia, mutta oliko hän ollut rehellinen myöskään KGB:n sen paremmin kuin CIA:n suuntaan? Ilmeisesti lojaliteetti ja isänmaallisuuden kohde olivat ehtineet horjahtaa puolelta toiselle moneen kertaan pitkään jatkuneen kolmoisagenttipelin eri vaiheissa. Saattoi jopa olla, ettei Vadim aina itsekään tiennyt varmasti, kenen puolella hän oli. Korkea peli ei ollut mustavalkoista vaan yllättävän harmaata.

Tutkimukset valmistuivat huonoimmalla mahdollisella hetkellä 13. marraskuuta 1958. Yöpakkaskriisin keskellä oli mahdotonta viedä eteenpäin Neuvostoliiton ja KGB:n röyhkeyttä alleviivaavaa juttua siitä huolimatta, että seuraavat askelmerkit oli mietitty jo valmiiksi Suojelupoliisissa: Vadim ja kuusi muuta emigranttia piti pidättää kerta rysäyksellä. Samalla hetkellä syyniin ja puhutettavaksi aiottiin ottaa 19 sellaista henkilöä, jotka olivat sotkeutuneet juttuun tavalla tai toisella.⁸⁴ Suojelupoliisissa oli listattu kymmeniä kyseenalaisissa valossa esiin nousseita nimiä ja yrityksiä. Monet olivat pieniä tekijöitä ja vielä useammat emigrantteja. Yhdistävänä pürteenä olivat Neuvostoliittoon tavalla tai toisella kytkeytyvät liiketoimet ja sukulaissuhteet. Matkailuala ja idänkauppa olivat ylliedustettuina. Seutulan lentokentällä ja Helsingin satamissa tapahtui paljon vakoiluun viittaavaa. Neuvostoliiton tiedustelun apureiden työnantajina nousivat esiin muun muassa Konela, Trustivapaa Bensini Oy, matkatoimisto SEK, Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö, Rajahuolinta Oy, hotelli Kämp, Kosmos Film ja VR.⁸⁵

Suunniteltu ”leikkaus” oli niin suurisuuntainen ja poliittisesti herkkä, että siihen voitiin palata vasta maaliskuussa 1959. Suojelupoliisin päällikkö Armas Alhava arvioi hetken sellaiseksi, että jutun päävastuu voitiin siirtää keskusrikospoliisille, jolla oli tarvittavat esitutkintaoikeudet pidätys- ja kotietsintälupineen.⁸⁶ Suojelupoliisille oli tärkeää, ettei sen ja Vadimin agenttisuhdetta jäljennettäisi

mitenkään virallisiin papereihin. Tämän takia maanpetostutkimukset rajattiin syksyn 1944 ja kevään 1954 väliseen ajanjaksoon, jolloin Vadimia ei ollut vielä värvätty Ratakadun agentti ”Börje Lehdoksi”.

Pian ilmeni, että tämäkin oli liikaa: Vadimin maanpetosjuttua ei haluttu tai uskallettu perata edes rajatuilta vuosilta eikä ylipäänsä saattaa oikeuteen. Kääntekehti oli yllättävä, mutta yöpakkaskriisin jälkeisessä poliittisessa todellisuudessa looginen: ulkopolitiikan kuumaksi perunaksi ei kaivattu juttua, joka alleviivasi neuvostotiedustelun röyhkeää toimintaa Suomessa. On epäselvää, kuka varovaisesta linjasta viime kädessä päätti.⁸⁷ Katseet kääntyvät luonnostaan valtionjohtoon ja erityisesti Urho Kekkoseen: presidentti tiesi Šiškinin ja Akulovin emigranttien kimpussa ahkeroiviksi KGB:n miehiksi, mutta lausuiko hän viimeisen sanan?⁸⁸ Vai oliko kyse kenties päällikkö Alhavan poliittisesta pelisilmästä? Niin tai näin, selvää oli, että Vadim säästyivät varmalta maanpetostuomiolta ja sai jatkaa vapaalla jalalla. Toukokuun 1959 puolivälin paikkeilla kuultiin jälleen kummia: Vadim oli palkattu kauppa- ja teollisuusministeriön toimistosihteeriksi. Ajankohta oli puhdasta sattumaa – tai sitten ei. Tuttu toimistopäällikkö oli soittanut Vadimille ”kotiin ja käskenyt häntä käymään ao. ministeriössä”, Suojelupoliisi tiesi.⁸⁹

Paavolan puhelin hälytti pari viikkoa myöhemmin: Vadim tahtoi kertoa töistään. Hän oli tulkannut, kun Suomen delegaatio ja Neuvostoliiton kauppavaltuuskunta olivat käynnistäneet neuvottelut valtioneuvoston juhlahuoneistolla. Virallisen ohjelman jälkeen kansanedustaja Valdemar Liljeström oli tahtonut jatkaa juttua. Hän oli pyytänyt Vadimia ja Suomen Moskovan-lähetystön kaupallista sihteeria lähtemään kanssaan jatkoille ravintola Lehtovaaraan. Vadim oli ollut paikalla myös päivällisellä, jonka kauppaministeri Nikolai Patolitšev oli tarjonnut ministeri Ahti Karjalaisen kunniaksi. Liljeström ”oli nikannut” silmää ja halunnut taas jatkaa iltaa, minkä vuoksi Vadim oli tuntenut olonsa hyvin kiusalliseksi. Kustaan ravintolailian mittaan oli selvinnyt, mikä Liljeströmillä oli ketunhantana kainalossaan. Hän oli yrittänyt maanitella Vadimia liittymään ”skogilaisten perustamaan uuteen puolueeseen” eli TPSL:ään.⁹⁰ Liljeström oli kehunut Vadimin puhelajahjoja ja ideoinut, että mies Neuvostoliiton tuntijana alkaisi esiintyä puolueen tilaisuuksissa ja tähdätä tosissaan seuraaviin eduskuntavaaleihin. Vadim oli kieltäytynyt kunnialta, koska aikoi ”olla valtion virkamiehenä pitemmän aikaa”. Liljeström ei ollut harmistunut näkyvästi vastauksesta vaan alkanut tuputtaa uusia tulkkauskeikkoja. Vadimin virkamiestyön kiireet eivät olisi ongelma, Liljeström oli selittänyt ja sanonut puhuvansa järjestelyistä ministeri Karjalaiselle.⁹¹

Suojelupoliisin arkisto ei kerro, mitä seuraavaksi tapahtui. Sen sijaan se paljastaa, että vanhat synnit oli painettu villaisella ja Vadim palannut Paavolan tiedottajaksi, agentti ”Börje Lehdoksi”. Ratakadulla oli laskettu riskejä ja mahdollisuuksia: vaikkei Vadimia voitu tuomita, hänen kauttaan oli yhä mahdollista saada tietoa taloa kiinnostavista asioista ja henkilöistä, kuten neuvostokaupasta ja Liljeströmin tapaisista suomalaispoliitikoista. Vanhaan malliin informaatiota oli tarjolla myös KGB:n miehistä ja emigranteista. Vaikkei Vadimin 100-prosenttisestä luotettavuudesta voitu mennä takuuseen, se oli ollut korkean pelin henki tähänkin saakka. Uutta kaksoisagenttipeliä jatkettiin vuosien ajan, mutta ilman arkistotietoja sen ilmenemismuotoja ja käänteitä voidaan vain arvailla. Varmaa on vain se, että varatoimitusjohtaja Vadim Björkelundin elämä päättyi 30. toukokuuta 1999.

¹ KA, Suojelupoliisin arkisto 1949–1959 (Supo I), henkilömappi (hm) 11572 Vadim Björkelund, ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitus 28/54 11.5.1954 ja sen liitteet.

² Kimmo Rentola, *Niin kylmää että polttaa, Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947–1958* (Helsinki: Otava, 1997).

³ Rentola, *Niin kylmää*, 349, 492.

⁴ Aleks Mainio, *Näkymätön sota, Suomi vastavallankumouksellisen terrorismin ja vakoilun tukialueena 1918–1939* (väitöskirja, Helsingin yliopisto 2015); Aleks Mainio, *Terroristien pesä, Suomi ja taistelu Venäjältä 1918–1939* (Helsinki: Siltala, 2015). Katso myös: Juho Kotakallio, *Kaikkiällä läsnä oleva Lontoon Secret Service”, Secret Intelligence Service ja Suomi 1918–1941* (väitöskirja, Helsingin yliopisto 2014).

⁵ Eleonora Joffe, *Mannerheimin kuriiri, Kirill Pushkareffin arvoituksellinen elämä* (Helsinki: SKS, 2014).

⁶ Katso esimerkiksi: Jonathan Haslam, *Near and Distant Neighbors: A New History of Soviet Intelligence* (London: Farrar, Straus and Giroux, 2016); Joseph J. Trento, *The Secret History of the CIA* (New York: MJF Books, 2001); Tom Bower, *The Red Web, MI6 and the KGB Master Coup* (London: Aurum Pres, 1989). Ilmiö tulee usein vastaan myös muistelmien puolella: Pavel Sudoplatov, *Stalinin erikoistehtävissä, Kiusallisen todistajan muistelmat* (Helsinki: WSOY, 1994), 39–43, 50–51 71–72, 100–101, 145–146, 156, 162, 206, 229, 233, 333, 353–380, 411–412.

⁷ Mainio, *Näkymätön*, passim; Mainio, *Terroristien*, passim. Katso myös: Paul Robinson: *The White Russian Army in Exile 1920–1941* (Oxford: Clarendon Press, 2002).

⁸ Mainio, *Näkymätön*, passim; Mainio, *Terroristien*, passim.

⁹ Juha Pohjonen, *Maanpetturin tie, Maanpetoksesta Suomessa vuosina 1945–1972 tuomitut* (Helsinki: Otava, 2000). Katso myös: Osmo Jussila: *Suomen tie 1944–1948, Miksi siitä ei tullut kansandemokratiaa?* (Helsinki: WSOY, 1990); Kimmo Rentola, *Stalin ja Suomen kohtalo* (Helsinki: Otava, 2016); Jussi Pekkarinen & Juha Pohjonen: *Ei armaa Suomen selkänahasta, Ihmisluovutukset Neuvostoliittoon 1944–1981* (Helsinki: Otava, 2005). Katso Suojelupoliisin alkutaipaleen kehitysvaiheista ja itseluottamuksen kasvusta esimerkiksi: Rentola, *Niin kylmää*, 342; Kimmo Rentola, ”Suojelupoliisi kylmässä sodassa 1949–1991,” teoksessa *Ratakatu 12, Suojelupoliisi 1949–2009*, toim. Matti Simola (Helsinki: WSOY, 2009), 20–29. Aikakauden poliittisen historian muisteloista kannattaa mainita muutamia tärkeimpiä siitä huolimatta, että merkittävämmät tiedustelu puolen asiat puuttuvat niistä koko lailla tyystin: Albert Akulov, *Vuodet Tehtaankadulla* (Helsinki: Otava, 1996); Jelisei T. Sinitsyn, *Vaiettu totuus, Salaisen agentin todistajanlausunto* (Helsinki: Otava, 1995); Viktor Vladimirov, *Näin se oli, Muistelmia ja havaintoja kulisientakaisesta diplomaattitoiminnasta Suomessa 1954–84* (Helsinki: Otava, 1993); Vladimir Fjodorov: *NKP:n Suomen osastolla 1954–1989* (Helsinki: Otava, 2001).

¹⁰ Pohjonen, *Maanpetturin*, 231; Rentola, *Niin kylmää*, 342; Rentola, *Suojelupoliisi kylmässä*, 23.

¹¹ Kyse ei ollut uudesta ilmiöstä: emigrantteja värväämällä neuvostovakoilu oli yrittänyt saada vahvempaa jalansijaa Suomesta jo 1920-, 30- ja 40-luvuilla. Mainio, *Näkymätön*, passim.

¹² KA, Valpo, hm 86b Boris Björkelund, passim; KA, Supo I, hm 86 Boris Björkelund, passim; Mainio, *Terroristien*, 191–192, 269–270.

¹³ Maria Horvath (os. Nemser).

¹⁴ KA, Valpo, hm 86b Boris Björkelund, passim; KA, Supo I, hm 86 Boris Björkelund, passim; Suojelupoliisille kirjoittama selvitys 4.10.1954; KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, Vadim Björkelundin kuulustelu 3.9.1958. Katso Boris Björkelundista myös: Pekka Kauppala, *Paluu vankileirien teille, Suomesta Neuvostoliittoon luovutettujen kohtalo* (Helsinki: Gummerus, 2011), 321.

¹⁵ KA, Valpo, hm 86b Boris Björkelund, passim; KA, Supo I, hm 86 Boris Björkelund, passim; KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 3.9.1958; Mainio, *Terroristien*, 191–192, 269–270.

¹⁶ KA, Valpo, hm 86b Boris Björkelund, passim; KA, Supo I, hm 86 Boris Björkelund, passim; Mainio, *Terroristien*, 191–192, 269–270.

¹⁷ Boris Björkelund, *Stalinille menetetyt vuoteni* (Helsinki: WSOY, 1966); KA, Valpo, hm 86b Boris Björkelund, passim; KA, Supo I, hm 86 Boris Björkelund, passim; Mainio, *Terroristien*, 191–192, 269–270; Rentola, *Niin kylmää*, 493. Katso Leinon vangeista esimerkiksi: Juha Martelius, ”Leinon vankien” pidätys ja luovutus Neuvostoliittoon,” teoksessa *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta*, toim. Matti Simola & Jukka Salovaara (Helsinki: sisäministeriö, 1994); Kauppala, *Paluu*, 321.

¹⁸ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 3.9.1958.

¹⁹ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 3.9.1958.

²⁰ KA, Supo I, hm 11572, Vadim Björkelundin Suojelupoliisille kirjoittama selvitys 4.10.1954.

²¹ KA, Supo I, hm 11572, Vadim Björkelundin Suojelupoliisille kirjoittama selvitys 4.10.1954. Katso myös: KA, Supo I, amp XXIII E1, Šiškinä koskeva ilmoitus 18.4.1958.

²² KA, Supo I, hm 11572, ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitus 28/54 11.5.1954.

²³ KA, Supo I, hm 11572, Vadim Björkelundin Suojelupoliisille kirjoittama selvitys 4.10.1954 ja mukana oleva liitteet.

²⁴ KA, Supo I, hm 11572, Vadim Björkelundin Suojelupoliisille kirjoittama selvitys 4.10.1954 ja mukana oleva liitteet.

²⁵ KA, Supo I, hm 11572, 1. liite 29.6.1954 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54. Katso Tšetveruhinista esimerkiksi: Kotakallio, *Kaikkiällä*, passim; Mainio, *Terroristien*, 245–246, 266–267.

²⁶ KA, Supo I, hm 11572, 1. liite 29.6.1954 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54.

²⁷ KA, Supo I, hm 11572, 1. liite 29.6.1954 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54. Katso Sokolovista esimerkiksi: Kotakallio, *Kaikkiällä*, passim; Mainio, *Terroristien*, 36, 117–119, 175–177, 262–264; Michael Smith, *SIX, A History of Britain's Secret Intelligence Service, Part 1: Murder and Mayhem 1909–1939* (London: Dialogue, 2010), 244, 247, 288, 322.

²⁸ KA, Supo I, hm 11572, 2. liite 30.6.1954 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54.

- ²⁹ KA, Supo I, hm 11572, 1. liite 29.6.1954 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54.
- ³⁰ KA, Supo I, hm 11572, 3. liite 28.7.1954 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54. Granbergista tarkemmin esimerkiksi: Mainio, *Terroristien*, 65, 108, 173–177, 256–258.
- ³¹ KA, Supo I, hm 11572, 3. liite 28.7.1954 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54; Rentola, *Niin kylmää*, 345.
- ³² KA, Supo I, hm 11572, 1.–13. liite ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54.
- ³³ KA, Supo I, hm 11572, 14. ja 26. liite 24.1.1955 ja 27.9.1955 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54.
- ³⁴ KA, Supo I, hm 11572, 15. liite 18.2.1955 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54.
- ³⁵ KA, Supo I, hm 11572, 15. liite 18.2.1955 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54.
- ³⁶ KA, Supo I, hm 11572, 25. liite 24.9.1955 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54.
- ³⁷ KA, Supo I, hm 11572, 22. liite 11.6.1955 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54.
- ³⁸ KA, Supo I, hm 11572, 25. liite 24.9.1955 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54.
- ³⁹ KA, Supo I, hm 11572, 25. liite 24.9.1955 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54.
- ⁴⁰ KA, Supo I, hm 11572, 27. liite 13.10.1955 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54.
- ⁴¹ KA, Supo I, hm 11572, 45. liite 3.2. ja 19.12.1956 sekä 16.1.1957 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54.
- ⁴² KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 11.9.1958.
- ⁴³ KA, Supo I, hm 11572, 53. liite 18.11.1957 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54.
- ⁴⁴ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 11.9.1958.
- ⁴⁵ KA, Supo I, hm 11572, 53. liite 18.11.1957 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54; KA, Supo I, amp XV U1 B, Šiškiniä koskeva etsivä Alpo Neuvosen ilmoitus 26.10.1957; KA, Supo I, amp XXIII E1, Šiškiniä koskeva ilmoitus 18.4.1958. Šiškin lähetettiin ensin DDR:ään ja sitten vuosina 1966–70 Lontooseen hoitamaan vastavakoilua, minkä jälkeen ura jatkui yhä nosteessa. Vielä 1980-luvulla hän toimi professori KGB:n yliopistossa Moskovassa, jossa häntä pidettiin johtavana Iso-Britannia-asiantuntijana. ”Lundin” värväminen oli hyvä sulka hattuun, muttei uran komein: Šiškin oli vuonna 1962 berliiniläisellä sillalla vastaanottamassa maailmankuulua neuvostovakoojaa ”Rudolf Abelia”. Abel oli jäänyt kiinni Yhdysvalloissa, ja hänet vaihdettiin U-2-lentäjä Gary Powersiin. Rentola, *Niin kylmää*, 349; Christopher Andrew & Oleg Gordievsky, *KGB, The Inside Story. Of Its Foreign Operations From Lenin to Gorbachev* (New York: HarperCollins Publishers, 1990), 7, 523–524, 614; Christopher Andrew & Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive, The KGB in Europe and the West* (London: Penguin Books, 1999), 543. Christopher Andrew & Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive, The KGB in Europe and the West* (London: Penguin Books, 1999), 543.
- ⁴⁶ KA, Supo I, hm 11572, 54. liite 19.11.1957 ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54. Katso Akulovista: KA, Supo I 1949–1959, hm 11602 Albert Akulov; KA, Supo I 1960–1969 (Supo II), hm 11602 Albert Akulov. Akulovin emigrantikiinnostuksesta katso taustaksi: Akulov 1996, 192–195.
- ⁴⁷ KA, Supo I, hm 11572, etsivä Jukka Rautasen ilmoitus 1074, 25.4.1958; KA, Supo I, hm 11581 Aleksei Vinogradov, Vinogradovia ja Vadimia koskeva V. Bärqvistin ilmoitus 2.4.1957. Katso Vinogradovista esimerkiksi: KA, Supo I, hm 11581 Aleksei Vinogradov; KA, Supo I, amp XXIII E1, Vinogradovia koskeva ilmoitus 18.4.1958.
- ⁴⁸ KA, Supo I, hm 11572, etsivä Alpo Neuvosen kirjoittama liite 1. etsivä Jukka Rautasen ilmoitukseen 1074, 17.5.1958.
- ⁴⁹ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 3.9.1958.
- ⁵⁰ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 4.9.1958.
- ⁵¹ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 4.9.1958.
- ⁵² KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 4.9.1958.
- ⁵³ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 4.9.1958.
- ⁵⁴ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 5.9.1958; Rentola, *Niin kylmää*, 482.
- ⁵⁵ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 5.9.1958.
- ⁵⁶ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 8.9.1958.
- ⁵⁷ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 8.9.1958.
- ⁵⁸ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 9.9.1958.
- ⁵⁹ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 9.9.1958.
- ⁶⁰ Katso Liljeströmistä tarkemmin: KA, Supo I, hm 245 Valdemar Liljeström.
- ⁶¹ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 9.9.1958.
- ⁶² KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 10.9.1958.
- ⁶³ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 10.9.1958, Rentola, *Niin kylmää*, 482.
- ⁶⁴ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, alustava kuulustelu 19.–24.5.1958 ja kuulustelu 10.9.1958.
- ⁶⁵ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 10.9.1958.
- ⁶⁶ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 10.9.1958. Katso NTS:stä tarkemmin esimerkiksi: Joffe, *Mannerheimin*, 210–226; Mainio, *Terroristien*, 216–218, 251–261, Pohjonen, *Maanpelturin*, 414–421, Rentola, *Suojelupoliisi kylmässä*, 27.
- ⁶⁷ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 11.9.1958.
- ⁶⁸ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelu 3. ja 11.9.1958.
- ⁶⁹ KA, Supo I, pöytäkirjat, 46/1958, kuulustelut.
- ⁷⁰ Viidestä palautetusta ainakin seuraavat oli värvätty neuvostotiedustelun leipiin: Mikael Hoikkala ja Kirill Puškarjov (Kyril Cornell). Pohjonen, *Maanpelturin*, 365. Katsota Boris Björkelundista myös: KA, Supo II, hm 86 Boris Björkelund; Urho Kekkosen arkisto (UKA), 21/33 politiikka, Neuvostoliitto–Suomi 1948–1958, Boriksen palautukseen liittyvät asiakirjat.

- ⁷¹ Esimerkiksi Pekka Kauppala on nimennyt vain kaksi (Severin Dobrovolski ja Pjotr Sokolov) Leinin vankilistaista ”poliittiselta painoarvoltaan ensiluokkaisiksi luovutuskohteiksi”. Kauppala, *Paluu*, 39.
- ⁷² Mainio, *Terroristien*, 59–61, 66–70, 73–81, 223–226, 229–237, 241–244, 256–261.
- ⁷³ Mainio, *Terroristien*, 36, 68–73, 108, 114–119, 127, 141–142, 160, 171–177, 231, 238, 245–246, 251, 256–259, 262–272. Katso myös: Kotakallio, *Kaikkiällä*, passim.
- ⁷⁴ Mainio, *Terroristien*, passim; Björkelund, *Stalinille menetetyt*, 237. Katso Vasili Maksimovista ja hänen syksyllä 1944 Suomesta Tukholmaan paenneesta aktivistisukulaisestaan tarkemmin: KA, Valpo, hm 10035 Vasili Maksimov (Ville Majamaa), passim.
- ⁷⁵ Vadim Birstein, *Smersh, Stalin Secret’s Weapon* (London: Biteback Publishing, 2011), 297; Jukka Nevakivi: *Ždanov Suomessa, Miksi meitä ei neuvostoliittolaistettu* (Helsinki: Otava, 1994), 69; Jussila, *Suomen tie*, passim.
- ⁷⁶ Katso Suomen vanhojen tiedusteluorganisaatioiden alasajosta esimerkiksi: Kimmo Rentola, Punaisen Valpon synty, teoksessa *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta* (Helsinki: Sisäministeriö, 1994); Tapio Koskimies, *Puolustuskykyinen valtio vai Ruotsin hälytyskello, Suomen Sotilasstrateginen asema kylmän sodan alkuvuosien asiantuntija-arvioissa* (väitöskirja, Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos 2010).
- ⁷⁷ Paljastuneista tapauksista: Pohjonen, *Maanpetturin*, 207, 367; Rentola, *Niin kylmää*, 194, 222, 276.
- ⁷⁸ Piia Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset, Valtiollinen poliisi, valvonnan arki ja sukupuoli Suomessa 1919–1944* (väitöskirja, Turun yliopisto 2023), passim.
- ⁷⁹ Aleks Mainio, *Erkon kylmä sota, Helsingin Sanomat Moskovan varjossa* (Helsinki: Siltala, 2018), 200–204.
- ⁸⁰ Kauppala, *Paluu*, 38.
- ⁸¹ Katso ”pelon vuodet” -käsitteestä: Antero Holmila & Simo Mikkonen, *Suomi sodan jälkeen, Pelon, katkeruuden ja toivon vuodet 1944–1949* (Jyväskylä: Atena, 2015).
- ⁸² Pohjonen, *Maanpetturin*, 207–209, 231–232; Rentola, *Niin kylmää*, 231–242.
- ⁸³ Rentola, *Niin kylmää*, 498–499; Rentola, *Suojelupoliisi kylmässä*, 26; KGB:n muistio Suojelupoliisista 15.5.1956, teoksessa *Varjo Suomen yllä, Stalinin salaiset kansiot*, toim. Timo Vihavainen & Ohto Manninen & Kimmo Rentola & Sergei Žuravljov (Jyväskylä: Docendo, 2017), 455–456.
- ⁸⁴ Rentola, *Niin kylmää*, 492–493, 498. Katso yöpakkaskriisistä ja sen vaikutuksista taustaksi esimerkiksi: Akulov, *Vuodet*, 102–111; Antti Kujala, *Neukkujen taskussa? Kekkonen, suomalaiset puolueet ja Neuvostoliitto 1956–1971* (Helsinki: Tammi, 2013) 73–87. Vladimirov 1993, 62–88.
- ⁸⁵ KA, Supo I, hm 11572, 54.–56. liite ylietsivä Aaro Paavolan ilmoitukseen 28/54.
- ⁸⁶ KA, Supo I, hm 11572, Suojelupoliisin päällikön Armas Alhavan allekirjoittama ”Vadim Björkelundin maanpetos” -asiakirja, 19.3.1959.
- ⁸⁷ Rentola, *Niin kylmää*, 498.
- ⁸⁸ Merkinnät 28.4.1958, *Urho Kekkonen päiväkirjat 1, 1958–1962*, toim. Juhani Suomi (Helsinki: Otava, 2001), 71.
- ⁸⁹ KA, Supo I, hm 11572, ylietsivä Paavolan ilmoitus 6.6.1959.
- ⁹⁰ Katso TPSL:stä vaikkapa: Kujala, *Neukkujen*, 87–93.
- ⁹¹ KA, Supo I, hm 11572, ylietsivä Paavolan ilmoitus 6.6.1959.